

Forum

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye İşçi Sınıfı Hareketi¹

Muharrem KILIÇ

Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubemizin, Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına girerken, Türkiye işçi sınıfı hareketini Zoom Konferansları Serisi'ne almış olmasını takdir ile kutluyorum. Bu konuda bana konuşma fırsatı verdiği için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Başlığa uygun olarak Türkiye işçi sınıfı hareketini enine boyuna ele almak kuşkusuz olanaksız.

Ben, tanınan süre içinde konuyu, kısa bir GİRİŞ'ten sonra, üç ana başlık altında sunacağım:

Türkiye işçi sınıfının özet tarihi,

Güncel durumu ve sorunları,

150 yıllık işçi sınıfı tarihine ilişkin gözlem, düşünce ve önerilerim.

*

Öncelikle, dikkat çekici bulduğum bir olguya işaret ederek söze başlamak istiyorum.

Türkiye işçi sınıfı 1960'larda, yani bu ülkenin yaşadığı en büyük aydınlanma ve sosyal uyanış yıllarında, aslında tarihi pek bilinmeyen bir sınıftı. Objektif ve sübjektif anlamda işçi sınıfının, varlığı yokluğu tartışılırdı. O yıllarda sınıf sözcüğü bile, yeni sayılırdı, tabu olarak görülen sözcüklerden biriydi. Kullanan için ideolojik bir kimlik göstergesiydi.

Şimdilerde, Türkiye işçi sınıfı, adı az geçen, sınıf olarak hesaba katılmayan, önemi pek vurgulanmayan, kısacası kıymet-i harbiyesi unutulmuş bir sınıf oldu.

Bundan 60 yıl önce, işçi sınıfını ve onun tarihini konu alan az sayıda kitap bulunmaktaydı. Birkaç kitap ismi vermek gerekirse;

Hüseyin Avni Şanda'nın 1935'de basılmış "Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar" broşürü, Lütfü Erişçi'nin 1951'de çıkan *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, Kemal Sülker'in 1955 - 1968 arasında yazdığı 3 ayrı kitabı; Enis Gökçe'nin 1963 tarihli "Kavel Önünde 39 Gün"ü anılmaya değer. Tabii bir de üniversitelerde oku-

1. Muharrem Kılıç'ın MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ İstanbul Şubesi'nin, Cumhuriyet'in 100. Yılı münasebetiyle düzenlediği Zoom Konferansları Serisi kapsamında 10 Aralık 2023'te yaptığım konuşmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metnidir.

tulan, yine az sayıdaki iş hukuku ve sosyal politika ders kitapları vardı.

Bugün işçi sınıfı tarihi hakkında bilgi edinmek açısından çok daha şanslıyız. Ben de konuşmamı, bize bu şansı veren değerli araştırmacıların makale, kitap ve tezlerinden yararlanarak hazırladım. Adlarını tek tek anamayacağım bu değerli insanlara buradan teşekkür ederim.

İşçi sınıfına ilişkin literatür, içerik ve belge bakımından zenginleşti. Bilimsel düzey yükseldi. Çünkü, 1960 sonrası sendikalarda araştırma büroları kuruldu, uzmanlar istihdam edildi: Örneğin 1960 başlarında TÜRK-İŞ'te D.Avcıoğlu'nu, daha sonraki yıllarda Neşe Erel'i anabiliriz. DİSK, kurulduğu günden itibaren, hem konfederasyon, hem üye sendikalar olarak değerli uzmanlarla çalıştı. 1978'de Sadun Aren, bugünkü **DİSK-AR**'ın da kurucusu olarak buna en iyi örnektir. Kendisini bu vesileyle saygı ve özlemle anıyorum.

Ayrıca üniversitelerde Çalışma Ekonomisi bölümleri açıldı, birbirinden değerli akademisyenlerimiz yetişti;

Eski sendikacıların anıları yayınlandı;

Romanlar, öyküler, filmler üretildi, ölümsüz şiirler yazıldı, marşlar bestelendi; yazılı bağımsız medyada, işçi sınıfının sorunlarını ele alan değerli köşe yazarlarımız var.

Bir yandan da sendika arşivleri oluştu. Bu arada Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı-**TÜSTAV**'ı özellikle anmak isterim..

Bu alanda 50 yıldır emek veren, şaşılacak ölçüde dokümanite, o ölçüde üretken ve paylaşımcı Yıldırım KOÇ'un 2022 basımı 600 sayfalık kitabında, çift sütun üzerinden 18 sayfa tutan ve 550 dolayında referans içeren bir kaynakça yer alıyor. Son 15-20 yılda aynı kapsamda, birinci elden belgelere dayalı kitaplar, doktora tezleri, monografiler, makaleler çıkmaya başladı.

Özetle, işçi sınıfımızın tarihi de, bugünkü hali de, artık daha iyi biliniyor. Bu alanda orta boy bir kütüphaneyi dolduracak kadar çok yazılı ve görsel yapıt, makale, röportaj ve belge var.

Gel gör ki bunca yayına, kitaba, makaleye, akademik ilgiye karşın, toplum işçi sınıfını, işçi sınıfı da kendi gücünü ve misyonunu adeta unutmuş gibi.

Onun, üretim sürecindeki ve üretim ilişkilerinin can damarı olan işçi-işveren ilişkilerindeki yaşamsal yeri ve önemi gözardı ediliyor.

İşçilerin sınıf olarak, sosyo-politik süreçlerde belirleyici olması gereken ağırlığı pek hissedilmiyor.

Türkiye'nin gidişatına etkisi ve katkısı yok denecek kadar sınırlı.

Siyasi iktidarın icraatlarına da, başat siyasi partilerin politikalarına da, işçi sınıfının gücü, ilke ve kavramları, duygu ve düşünce dünyası yansımıyor.

Adı seçimden seçime söylem olarak anılmakta ve itibar görmekte, ama ona ve onun sorunlarına duyarlılık son derece sıradan ve cılız.

Medyanın çok büyük bölümünde, işçi sorunlarına ilişkin haberler ve programlar yok gibi. Medyanın gündeminde bambaşka şeyler var.

Oysa bugün, Türkiye'nin çeşitli yörelerinde, işçi eylemleri günden güne art-

makta. Urfa'da **ÖZAK tekstil** işçileri, Bergama'da **AGROBAY Seracılık** işçileri, Kartal'da **ASIR Plastik** işçileri, Eskişehir **Doruk Madencilik** çalışanları, Ege Üniversitesi'nde, Buca'da sağlık işçileri, Bornova'da **Folkart** işçileri, Trendyol **Esenyurt depo** işçileri direnişler. Sağlık emekçileri, doktorlar, mimar ve mühendisler, öğretmenler ve emekliler, hemen her gün, hak arıyor, gösteri ve direniş yapıyor. Tunceli'de **FEDAŞ** işçilerinin, G.Antep'te **Şireci tekstil** işçilerinin direnişi yeni bitti.

DİSK, "**Gelirde Adalet, Vergide Adalet**" için daha yeni İstanbul'dan Ankara'ya yürüdü.

Ama genelde kamu oyunun, iktidarın ve büyük ölçüde muhalefetin bunlara kulağı ve gözü büyük ölçüde kapalı.

Bu haberleri ancak, güvenlik güçleri işçilere orantısız biçimde müdahale ettiğinde ve onları tartaklayıp gözaltına aldığında duyabiliyoruz.

O da, RTÜK'ün sesini kısmaktan geri durmadığı, bağımsız medya sayesinde... Çoğu hak arayışından ise hiç haberimiz olmuyor.

Sendikaların da sesi cılız çıkıyor, ya da hiç çıkmıyor. DİSK ve KESK dışındaki konfederasyonlar hallerinden memnun. Üye sayıları nedeniyle resmi görüşmeler için işçi sınıfı adına muhatap alınan TÜRK-İŞ ve Memur-Sen, sadece asgari ücret ve toplu pazarlık görüşmelerinin yapıldığı günlerde ortaya çıkmaktalar.

Örneğin şu günlerde yine Asgari Ücret Tespit Komisyonu toplantıları sürüyor. İşçi ve işveren temsilcileri, güya asgari ücreti belirlemek için pazarlık yürütüyor. Oysa, herkes biliyor ki, asgari ücretin kaç para olduğunu belirleyecek ve ne kadar büyük ihstanda bulunulduğunu açıklayacak olan yine *Tek adam*.

Çünkü, sadece yasama, yargı, yürütme erklerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarına, üniversitelere, medyaya, işveren örgütlerine değil, sendikal üst yapılara da, oligarşik Saray ittifakı kumanda ediyor.

Özetlersek, günümüzde Türkiye işçi sınıfı, görmezlikten gelinen, varlığı, gücü ve tarihi misyonu hesaba katılmayan, toplumsal ağırlığı hissedilmeyen, geçmişte yaptıkları UNUTULAN ve gelecekteki ROLÜ dikkate alınmayan, edilgen bir toplumsal kesim durumunda. **Görünüm ve algı bu!**

**

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ TARİHİ

Bu girişten sonra konuşmamın I. Bölümünde işçi sınıfımızın tarihini, bu noktaya nereden ve nasıl geldiğimizi açıklayacak kapsamda bir tarihi özetle anlatsam isterim.

Ama izninizle önce kısaca, işçi ve işçi sınıf kavramına değinmek istiyorum.

İşçi, en geniş tanımıyla, emek gücünü başkasına ücret karşılığı satan kişidir. Bu anlamda işçi diye tanımlanan insanlar M.Ö. de vardı. Mezopotamya'da ve Eski Mısır'da ücretli işçilik olduğunu biliyoruz. Örneğin II. Ramses ve öncesinden kalan anıtsal yapıların, piramitlerin, kral mezarlarının inşasında, köleler yanında

işçiler de çalıştırılmış. Kendilerine **deben** denilen ve külçe bakır olarak ödenen ücretler verilmiş. Mezopotamya'da ise işçi ücretlerinin arpa ve buğday olarak ödendiğini *Hammurabi Yasaları*'ndan öğrenmekteyiz.

17. yüzyılın ortalarından itibaren toplumun en yoksul ve en alt sınıfı karşılığı olarak kullanılan **Proletarya** sözcüğü, Latince **Proletarius**'tan gelir. Kökü, döl, evlat, ürün, meyva anlamına gelen Latince **prölēs** sözcüğüdür. Antik Roma'da **Proletarius**, Plebler ile Köleler arasında konumlanan, toplumun en mülksüz, vergiden ve askerlikten muaf, sadece devlete asker olmak üzere çocuk üreten sınıfı idi. Bu sınıfın üyesine ise **proletarii** denilirdi.

Ama Modern işçi ve işçi sınıfı, dünyada son 200 yılın, büyük sanayi devriminin ürünüdür.

Bu anlamda işçi, salt, ücret karşılığı başkasına çalışan kişi değil, bunu aynı zamanda üretim araçları mülkiyetinden yoksun ve işverene kişisel bağımlılıktan özgürleşmiş olarak yapan kişidir. Üretim aracı sahibi olmama anlamında **mülksüzleşme** ve kendi iş gücünü piyasada serbestçe pazarlama anlamında **özgürleşme**, işçileşmenin asli niteliğidir. Bu ölçüt, modern işçiyi toprağa ve toprak sahibine şahsen bağımlı serf olmaktan da, kendi küçük toprağında çalışan, ama arada bir ücretli işe giden yoksul köylüden de, kendi hesabına çalışan esnaf zanaatkârdan da ayırır. Seflikten, köylülükten, esnaf-zanaatkârlıktan işçiliğe geçiş, yani **işçileşme**, kapitalistleşme ile ilerleyen tarihsel bir süreçtir.

A- OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı'da modern işçi ve işçi sınıfı, Batı Avrupa ülkelerine göre geç oluşmaya başlamıştır. Konuşmamın üçüncü bölümünde bu konuya ayrıca değineceğim. Ama şimdiden kısaca belirtmem gerekirse, işçi sınıfımızın kaba taslak 150 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır.

İlk işçi grevlerinin 1872'nin ilk ayında Hasköy Tersanesi ve Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerince yapıldığı saptanmıştır. Şimdiye kadar mahiyeti, gücü ve kapatıldıktan sonraki akıbeti tartışmalı olsa da, varlığı kabullenilmiş ilk işçi örgütü, 1894'te kurulup ertesi yıl kapatılan **Osmanlı Amele Cemiyeti**'dir.

1861'den itibaren daha çok devlet gemilerinde kullanılmak üzere kömür üretimini artırmak için madenlerde zorunlu çalışma yükümlülüğünü düzenlemek ve 1867'de demiryollarında grevi yasaklamak üzere çıkarılan çeşitli nizamnameler vardır. Konumuz açısından dolayı bazı hükümler taşıyan iki hukuki metin daha mevcuttur: İşçiyi *nefsini kiraya veren kimse* (**ecir**) olarak tanımlayan Mecelle ve 1876 Anayasası. Ne yazık ki bunlardan hiç biri, gerek bireysel, gerek sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev gibi toplu iş ilişkileri açısından koruyucu ve kapsayıcı düzenlemeler değildir. Devletin modern işçi ve işveren ilişkilerine yönelik asıl farkındalığı ve ilgisi 2. Meşrutiyet ile ve 1908 grevleriyle gündeme gelmiştir.

1876 Anayasası'nın 24 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe konulması ve

II. Abdülhamid istibdadına son veren II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, siyasi tarihimiz açısından başlı başına hayati önemde bir olaydır. Ama 1908, Türkiye işçi

sınıfı tarihi bakımından da çok özel bir yıldır.

1908'in konumuz bakımından önemi, o güne kadar yaşanmamış bir **grev patlamasından** ve grevi ilke olarak kabul eden **Tatil-i Eşğâl Kanunu** ile dernek kuruluşunu belli bir düzene bağlayan **Cemiyetler Kanunu**'ndan gelmektedir.

Aslında araştırmacılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1872-1908 arasında da grevler olduğunu ve bunların 36 yıl içindeki toplam sayısının 91'e ulaştığını ortaya koymuşlardır.⁽⁴⁾

O dönemdeki grevlerin yüzde 41'i İstanbul'da, yüzde 26'sı Selanik'tedir. Ama, Üsküp, Manastır, Vidin, Veles (*Köprülü*), Edirne, Zonguldak, Balıkesir, İzmir, Bitlis ve Şam'da 16 iş bırakma eylemini (*terk-i eşgal, tatil-i eşgal*) daha görüyoruz. 24 Temmuz 1908 öncesi belli başlı grevler tersane ve tütün işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Oysa, 2. Meşrutiyet'in ilan edildiği 24 Temmuz'u izleyen 75 günde, Osmanlı coğrafyasında 143 grev yaşanmıştır.

2. Meşrutiyet'in yarattığı "*Kahrolsun istibdat, Yaşasın hürriyet*" atmosferinden cesaretle, dar zamanda patlayan grev dalgası, İstanbul'dan Hicaz Demiryollarına, Samsun'dan Aydın'a, İzmir'den Kudüs'e, Üsküp'ten Adana'ya, Selanik'ten Ergani'ye, Zonguldak'tan Midilli'ye, Bitlis'ten Vidin'e, Balıkesir'den Beyrut'a, Halep'ten Filibe'ye, Konya'dan Kavala'ya, Sivas'tan İskeçe'ye, Dinar'dan Girit'e kadar, hemen tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır.

Veri elde edilebilen 32 greve 44 bin 670 işçi katılmış olup, çoğu grev bu kez demiryolu, gıda, rıhtım-antrepo, tekstil, denizcilik, maden, inşaat, enerji, belediye hizmetleri ve baskı-dizgi işyerlerinde gerçekleşmiştir. Sayısal katılım açısından tersane, gıda (*tütün ve fırın*), maden ve demiryolu sektörü başı çekmektedir.

1908 grevleri gerçekten de, H. Avni Şanda'nın dediği gibi "ecnebi sermayesine karşı ilk *kalkınmalar*"dır. Ama aynı günlerde İstanbul fırın işçilerininin grevine 7 bin, belediye işçilerininin grevine bin 500 katılım olduğunu göz önüne alırsak, yerli özel ve kamu işverenleri de işçiyi iyice bunaltmış olmalılar.

Bu eylemlerde öne çıkan üç işçi örgütü anılmaya değer: 1901'de Kavala tütün işçilerininin kurduğu *Selanik Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti* (ki 4 bin üyesi olduğu belirtilen bu örgütün 1879 ve 1905'te gerçekleştirdiği eylemlere toplam 13 bin, 1908 grevlerine 15 bin kişi katılmış olup, varlığı 1916'ya kadar sürmüştür); 1907'de Filibe'de kurulan *Şark Demiryolları İşçileri Cemiyeti*; 1908'de İstanbul'da fırın işçilerininin kurduğu *Hamurkâr Cemiyeti*; ve 1908'de dizgicilerin kurduğu *Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti* (Bugünkü DİSK Basın-İş Sendikası).

1908'deki ikinci önemli gelişme, Meclis-i Mebusan tarafından ilk grev yasının çıkarılmasıdır. 8 Ekim'de *Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat* adıyla bir tür KHK olarak hazırlanan tasarı, 9 Ağustos 1909'da *Tatil-i Eşgal Kanunu* olarak kesinleşmiştir. Bu yasa önemlidir, çünkü o tarihe kadar, imparatorluk çapında en temel bireysel iş ilişkilerini düzenleyen kapsayıcı bir yasa olmadığı gibi, sendika, toplu sözleşme ve grev hakkının adı bile anılamazdı.

Tatil-i Eşgal Kanunu, hükümetten izin ya da imtiyaz olarak *demiryolu, tramvay ve liman işleri ile aydınlatma işleri gibi kamuya ilişkin hizmetle yükümlü kurumları* kapsıyordu. Anılan kurumların hemen tümü yabancı sermayeli, imtiyazlı şirketlerdi. Kanun da zaten, “*ihtilal girişimi*” olarak değerlendirilen grev dalgası karşısında, bu şirketlere belli bir düzen-intizam güvencesi vermek ve grevlerin onları ürkütüp küstürmesini önlemek amacıyla çıkarılmıştı. Çalışma koşullarıyla ilgili bir uyuşmazlık çıktığında, bunun greve Uğraşmadönüşmeden önce uzlaşma kurulu yoluyla çözümünü şart koşmakta, ancak uzlaşma sağlanamadığı durumda işçilerin hizmeti bırakmakta istedikleri gibi davranabileceğini söylemekteydi. Uzlaşma yoluna başvurmaksızın hizmeti terk etmek ya da uzlaşmazlık halinde üretimi engellemek kesinlikle yasak ve ceza gerektiren bir suçtu. Ama yasada, işverenin işi bırakanın yerine yeni işçi alıp alamayacağı, uzlaşma sağlanamayınca işi bırakan işçinin işten de temelli ayrılmış sayılıp sayılmayacağı ve işveren için ne gibi bir yükümlülük doğacağı konularında herhangi bir hüküm yoktu. Tatil-i Eşgal Kanunu, anılan kurumlarda sendika kurmayı ve varolan sendikaları da yasaklıyor ve suç sayıyordu.

Kanunun, sadece kamuya yönelik hizmetlerle yükümlü kurumları kapsayan 13 maddelik metni dikkate alındığında, kapsam dışındaki işlerde grevin ve sendikanın serbest bırakıldığı çıkarımı egemen görüştür.

Tatil-i Eşgal Kanunu, peşpeşe gelen savaşlar, *Takrir-i Sükûn* koşulları, “vatana ihanet ve beynelmilelcilik” kaygı ve iddiası yüzünden, hükümetlerin grevi ve sendikaları yerli yersiz fiilen yasaklamasına pek engel olamamışsa da, 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu’na kadar şeklen yürürlükte kaldı.

Bu yasadın 7 gün sonra çıkarılan 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu da *cemiyet, sandık, ittihad* vb adlarla işçi örgütü kurmayı sadece bildirim ve tescil koşuluna bağlayarak düzenlemişti.

Görece özgürleştirici bu düzenlemeler sayesinde, 1913’e kadar mevcut sanayi kollarında 50 dolayında cemiyet, ittihad ve üç adet de sendika adıyla işçi örgütü kurulmuş; ve başlıcaları Ereğli maden ocakları, Bilecik ipek, İskeçe ve Cibali tütün fabrikaları, İzmir-Kasaba Demiryolu ve Sivas Şark Halı işçileri tarafından olmak üzere 73 grev yapılmıştır. Bu grevlerin 34’ü İstanbul’da, 16’sı Selanik’te, 23’ü de 12 ayrı ilde olmuştur.

1913’ün ikinci yarısından sonra İttihat Terakki yönetiminin, 1. Balkan Savaşı yenilgisinin ve özellikle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinin de etkisiyle, sertleşmeye başladığını görmekteyiz. Ardından gelen 1. Dünya Savaşı ülkedeki tüm cemiyetlerin defalarca kapatılıp açılmasını, grevlerin ise iyice azalmasını getirmiştir. 1913 Haziran - 1919 arasında saptanabilen sadece 10 grev vardır.

B- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ/ MECLİS HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Ancak 1919'dan sonra örgütlenmede ve işçilerin hak arama eylemlerinde yeni bir canlanma yaşanmıştır. Eski cemiyetler yeniden hayata dönmekte ve çoğu İstanbul'da yeni örgütler kurulmaktadır. Rumeli toptan kaybedildiği halde yine de, 2'si Zonguldak'ta 32'si İstanbul'da olmak üzere 34 grev vardır 1919-22 arasında. Grevlerin çoğu demiryolu, denizcilik ve rıhtım-dok-antrepo işyerlerinde olup, 9'u kamu, 25'i özel işyerlerinde gerçekleşmiştir. Bu grevlerin başlıcaları 1919 tersane işçileri, 1921 yazmacılar, 1922 tramvay işçileri ve Zonguldak Gelik bölgesi maden işçileri grevleridir. Sayılan ilk 3 greve toplam 5 bin 800 işçi katılmıştır.

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan BMM ve Meclis Hükümeti'nin kuşkusuz öncelikli gündemi değildi işçi sorunları. Buna karşın genel yaklaşım, halkın yaşadığı derin sorunlara duyarlılığı da yansıtmaktaydı. Bunun konumuz açısından ilk iki örneği 1921'de çıkarılan yasalardır. Bunlardan birincisi Ereğli kömür havzasındaki işçilerin son derece perişan haline bir çare olarak, kömür tozlarının satılarak parasının işçilere verilmesini öngören 114 sayılı yasadır. Bu yasanın görüşülmesi sırasında M. Celal Bey'in (Bayar) maden amelesi için kullandığı "aç ve çıplaklar", "sırtlarında mintan bile yok" sözleri, aynı zamanda Anadolu halkının da durumunu yansıtır.

151 sayılı ikinci yasa, Ereğli Havzası Kanunu'dur. Belli bir yöre ve işyeri ile sınırlı da olsa bu yasa, "koruyucu ve düzenleyici" ilk iş yasasıdır. Emekten yana bir bakış açısıyla hazırlanmıştır. Cebren çalıştırma ve angaryayı yeniden yasaklaması yanında, 8 saatlik işgününü, 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalıştırmayacağını, işçi rızasını şart koşan bir fazla mesai sistemini, fazla çalışma ücretinin 2 kat olarak ödenmesini, Amele Birliği + işveren + İktisat Vekaleti temsilcisi üç kişi tarafından tespit edilecek bir asgari ücreti öngörür. İşveren için, her an teftişe açık defter tutma, işçilerin kurduğu "ihtiyat ve teavün sandıklarına" aylık toplam ücretlerin yüzde 1'i kadar katkıda bulunma, işçiler için koğuş ve hamam yaptırma, mescit ve genç işçiler için okul açıp öğretmen tutma, belli yerlerde hastane, eczane ve yeterli sayıda doktor bulundurma, iş kazasına uğrayan işçinin tedavi ücretini karşılama ve iş sırasında ölenlerin varislerine tazminat ödeme yükümlülüğü getirir. Ayrıca, işçinin çalışma sırasında kırılan araç ve gereci ile nakil sırasında ölen hayvanını tazmin de işverenin sorumluluğundadır. Bunları yerine getirmeyen işverene, ruhsat ve imtiyazının iptal yaptırımı vardır.

1923'te toplanan **İzmir İktisat Kongresi**'ne işçiler de çağrılıydı. Bu çağrı işçi örgütlerince işçi sınıfını yadsımayan umutverici bir yaklaşım olarak algılandı. Kongre öncesi *Türk Mürettibin Cemiyeti*, *İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB)* ve *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF)* adına çeşitli birlik girişimleri oldu. İşçi sorunlarını ve sınıfsal talepleri kapsayan raporlar hazırlandı. Ancak bunlardan sadece Hükümet'e ve işverenlere yakın olan İUAB Kongre'ye katılabilmiş ve "Tramvaycı, elektrikçi, tesviyeci, kazancı, mavnacı, tornacı, kaldırmacı, inşaatçı, bahçivan, kalafatçı ve hamal amelenin talepleri" diye onun 21 maddelik raporu

sunulmuştur. TİÇSF lideri Dr. Şefik Hüsnü'nün (*Değmer*) yazdığı, 10 Şubat 1923'te Aydınlik'ta yayınlanan ve "Birlik Komisyonunca" kabul edildiği belirtilen, 23 maddelik bir rapor daha vardı. İşçi ikramiyesine ilişkin bir madde eklenerek Kongre'ye sunulduğu Aydınlik dergisinin Nisan 1923 sayısındaki kapsamlı bir maddede belirtile de, bu raporun akıbetinin ne olduğu hakkında net bilgi yoktur.⁽²⁾

Öte yandan, Kongre'ye il ve ilçeler adına katılacak murahhasların (*delegeler*) seçimini valilikler yapıyordu. İşçi temsilcisi diye seçilip giden "amele murahhasları"nın hem sayısı sınırlıydı hem de çoğu işçi değildi. Örneğin İzmir amelesini temsil için Karşıyaka eşrafından İplikçizade Fikri, Mersin amelesini temsilen ise *Doğru Öz* gazetesi sahibi Ata Çelebi seçilmişti. Kongre'ye katılan delegasyonların ağırlığını tüccarlar, sanayiciler, toprak beyleri ve doktor, eczacı, avukat, muharrir gibi seçkin meslek sahibi kimseler, yani "eşraf" oluşturuyordu. Örneğin en çok işçinin bulunduğu Zonguldak havzasını temsilen 3 madenci (maden ocağı sahibi) seçilmişken, amele namına sadece ocak başçavuşu Ahmet Gümüşhane temsilcisi olarak Kongre'ye katılan delegelerdi. Üçünün de işçilikle ilgisi bulunmuyordu.

İşçi Grubunun sunduğu 34 maddelik öneri, Sanayi, Ticaret ve Ziraat gruplarıyla yapılan ortak toplantıda görüşülmüş ve sonuç "**İşçi Grubunun İktisat Esasları**" başlığıyla Kongre divan başkanlığına teslim edilmiştir. Önerilen 34 maddeden 17'si tüm grupların oybirliği ile, 15'i epeyce değiştirilerek kabul edilmiş, 2'si reddedilmiştir.

Kabul edilen belli başlı öneriler şunlardır: Amele yerine işçi denilmesi; 1909 Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilerek *sendika kurma* hakkının tanınması; Tarım dışında işgününün, 1 saatlik dinlenme süresi hariç genelde 8, zorunlu hallerde gece 4, madenlerde 6 saat olarak kabulü ve karşılığında tam gündelik ödenmesi;

Kadınların ve 18 yaş altı erkek çocukların madenlerde çalıştırılmaması; Dernekler oluşuncaya kadar işçi temsilcilerinin de katılımıyla, her 3 ayda bir belediye meclislerince bir *asgari ücret* belirlenmesi ve ilan edilmesi; Cuma gününün hafta tatili sayılması; 1 Mayıs'ın *Türkiye işçileri bayramı* olarak yasallaşması; 1 haftalık ücretli evlenme izni; işyerinde 1 yılını dolduranlara 1 aylık yıllık izin; doğum yapan kadın işçilere doğum öncesi ve sonrası 4'er hafta, ayrıca her ay 3 gün tam ücretli izin verilmesi; Şehit çocuklarından sonra tercihan işçi çocuklarına da *leyli meccani* (ücretsiz yatılı) olarak sanat okullarına kayıt hakkı sağlanması; İşçi ve işverenin yarı yarıya karşılayacakları primlerle kaza ve ihtiyarlık kapsamlı *hayat sigortası* sistemi kurulması gibi.

Her ne kadar Kongre'ye işçileri gerçekten temsil eden ve yeterli sayıda delegeseçilmediği eleştirilse de, *Esaslar*'da benimsenen demokratik öneriler, sosyalist çevrelerde de olumlu karşılanmıştı. İlginç ve olumlu tepkilerden biri de, Kongre'nin kapanışı dolayısıyla İşçi Kadınlar Murahhası sıfatıyla konuşan Rukiye Hanım'a aitti: Rukiye Hanım, Türkiye'de 'memleket işlerine kadınların da katılımının' ilk kez olduğunu belirterek, bunun kadın işçilerin "kalplerini refah ve

gururla doldurduğunu” ve Kongre’nin “iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşru haklarını tanıdığını” söylemişti.

Ne yazık ki bu “Esaslara” da tıpkı 151 sayılı Ereğli Havzası Kanunu gibi uygulamada pek riayet edilmedi. Kuşkusuz, İzmir İktisat Kongresi’nin gündemi işçi sorunları ve tek amacı işçilere sendikal haklarını teslim etmek değildi. İşçi örgütlerinin de sadece kendilerini gözeten bir beklentisi yoktu. Kongre’nin asıl amacı, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının yolunu aramak ve bulmaktı. İşçi Grubu başkanı Aka Gündüz’ün kapanış konuşmasında ifade ettiği gibi, “Memleket iktisadiyatının istiklalî hedefi” doğrultusunda işçileri de seferber etmekte. Aka Gündüz konuşmasının sonunda, “Örsü kadar kuvvetli bir iman, çekici kadar çelik bir kuvvet sahibi olan Türk işçileri; istikbale doğru, Türkiye iktisadiyatının istiklaline doğru birleşiniz!” diye sesleniyordu işçilere. ⁽³⁾

Öte yandan, Kongre sürecinde işçilere yönelik yadsıyıcı olmayan resmi tutum ve İşçi Grubunun İktisat Esasları’na yansıyan demokratik yaklaşım, bir bakıma işçi sınıfının temel haklarını evrensel ölçekte savunan siyasi oluşumları tasfiye edici sert uygulamaları dengelemeye de dönüktü. Örneğin Onbeşler faciası 28 Ocak 1921’de yaşanmış; Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası önce Şubat 1921’de kapatılıp af ile serbest bırakılmış, ama hükümet darbesi yapacağı iddiasıyla 12 Eylül 1922’de yeniden kapatılmıştı.

1920’li yılların başında, kökleri 1908’e giden işçi örgütleri yanında, 1920’de kurulan Ereğli Havza-i Fahmiyesi Amele Cemiyeti, daha önce anılan Türkiye İşçiler Derneği (TİD), devletin teşvik ve desteğinde TİD’e rakip olarak kurulan İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB), Türkiye Umum Amele Birliği (TUAB) ve ona üye 30 kadar örgüt ile üyelerinin çoğu Rum olan Beynelmilel İşçiler İttihadı (Bİİ)’ni oluşturan Deniz, Sanayi-i Harbiye ve Bina işçileri birlikleri vardı. Devlet tarafından önce Ekim 1922’de TİD, 1923 başında Bİİ ile ona üye birlikler kapatıldı. 1923 Ekim ayında İUAB olumsuz işlevini tamamlayıp sahneden çekilince TUAB birlik çalışmalarını sürdürdü. Ama çok geçmeden Dahiliye Vekaleti’nce TUAB da feshedildi. Bu gelişmeler, işçi sınıfı açısından ülke çapında birlik sorununu, iktidar açısından ise işçi hareketini kontrol kaygı ve niyetini yeniden öne çıkardı.

C- CUMHURİYET’İN İLK 23 YILI: 1923-1946

Türkiye işçi sınıfının Osmanlı dönemindeki örgütlenme ve eylemlerinde öncülük, genelde vasıflı gayrimüslim işçilerdeydi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında işçi sınıfına öncülük görevini, bilinen nedenlerle, yurt dışında eğitim görmüş aydınlar ile Balkanlardan (özellikle Selanik çevresinden) gelen Müslüman-Türk muhacir işçiler yapmaya çalıştı.

Cumhuriyet Halk Fırkası-CHP, kendi kontrolü dışında bir işçi örgütlenmesine yol vermemek için, ön almak istedi ve yeni işçi örgütlerini bizzat kurmayı denedi. Örneğin 1923’te İzmir’de Emekçiler Derneği’ni kurdu. Ama 1932’de İzmir Sanayi İşçileri Birliği’ne dönüşecek olan bu dernek umulan işlevi yerine geti-

remedi. 1919'dan beri süren ve "İştirakçi" Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası'nın (eski Osmanlı Sosyalist Fırkası) bozguna tutumuyla sonuçsuz kalan Türkiye çapında işçi örgütlerini birleştirme çabaları, nihayet 26 Ağustos 1924'te **Amele Teali Cemiyeti(ATC)**'nin kuruluşunun resmen onanmasıyla olumlu bir noktaya ulaştı.

ATC, İstanbul'da bulunan 6 köklü işçi örgütünün birleşmesiyle kuruldu. Cemiyet'in sembolik anlamda fahri başkanı CHP İstanbul mutemedi ve milletvekili Refik İsmail Bey olsa da, oluşum ve işleyiş iktidar güdümünden bağımsızdı. Kurucu 6 örgüt şunlardır: *İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahvil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, Halıç Amele Cemiyeti ve Türk Mürettibin Cemiyeti.* sonra *Dolmabahçe Gaz Şirketi Amele Cemiyeti* de ATC'ne katıldı. Erişçi, bu tarihlerde İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Konya, Edirne ve Eskişehir'de faal olan 25 işçi örgütünü sayar.⁽⁴⁾

ATC, kendi çapında kitlesel ve konfederal bir yapı idi. Cumhuriyet'e ve doğrudan devlet üst yönetimine karşıt bir tutumu yoktu. O günkü koşullarda işçi haklarını savunmaya ve Türkiye genelinde örgütsel birlik sağlamaya çalıştı. Ta 1908'den kalan ve her yeni hükümet programında gündeme gelen *Mesai Kanunu* tasarısının yasalaşması için çaba gösterdi, kendi taslağını oluşturmak üzere çeşitli toplantılar yaptı. Bir yandan mevcut işçi örgütlerinin katılımıyla genişlerken, bir yandan da çatı örgüt olarak kendisi İstanbul'un çeşitli semtlerinde şubeler açmaya başladı.

Valilik 1924'te 1 Mayıs'ı açık alanda topluca kutlamak isteyen *Türkiye Umum Amele Birliği*'ne izin vermemişti. Kutlama *Birlik* binasında yapılmıştı. Oysa 1 Mayıs İşçi Bayramı 2. Meşrutiyet'in ertesinde ve 1919'dan sonra dörder kez serbestçe ve usulünce kutlanmıştı. 1925'te de ATC'nin 1 Mayıs'ı kutlamak için hazırladığı program hepten yasaklanmadı, ama iyice zora sokuldu ve kısıtlandı. Yürüyüşler ve açık hava toplantısına izin verilmedi. O günkü gazetelerin verdiği haberlere göre, ATC binasında işçilerin geniş katılımı ile yapılan coşkulu kutlamada, "*Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz*", "*8 Saat İş 8 Saat İstirahat 8 Saat Uyku*", "*Burjuvanın Zulmünü Protesto Ediyoruz*" gibi afişler asıldı, bu içerikte konuşmalar yapıldı. Cemiyet genel sekreteri Abdi Recep Bey, istedikleri gibi olmasa da "*1 Mayıs'ın resmen kutlanmasını ve işçi varlığının tanınmasını tarihi bir olay*" olarak değerlendirdi.

Ancak, iktidara muhalif İstanbul basını kimi grevleri, özellikle de tramvay işçilerinin eylemlerini öne sürerek, hükümet ile ATC'yi karşı karşıya getirmeye çalıştı. ATC'yi yıpratmak için onu gizli TKP üye ve sempatanlarının yuvalandığı, yönetime düşman bir örgüt gibi gösteren haberler yayınladı. Özellikle işçi grevlerinin yoğunlaştığı ve "*komünist takibat ve tevkifatının*" hız kazandığı günlerde, rejim yanlısı Ankara basını da koroya katıldı. TKP ise, özellikle yurt dışındaki yöneticileri marifetiyle, ATC'yi ve ATC içindeki kendi gücünü aşırı ölçüde

abartan bir propagandayı yeğledi. Dr. Şefik Hüsnü'nün yazdığı ve ATC yönetimi istemediği halde *orak-çekiç* basılı bir kapakla sunduğu 1 Mayıs broşürü nedeniyle, ATC yöneticileri dahil 38 kişi tutuklandı. Genel Sekreter Abdi Recep Bey'e 10 yıl, Şevki Bey'e 7 yıl kürek cezası verildi. ATC kapatılmamakla birlikte, 1925 Takrir-i Sükun Kanunu'nun devreye sokulmasıyla işçi hareketi üstündeki baskı daha da arttı.

1927'de ATC'nin Beyazıt, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş şubeleri kapatıldı. *Cemiyet* dosyalarına incelenmek üzere polisçe el konuldu. ATC aleyhine iki dava açıldı, etkinlikleri askıya alındı. O sırada "*dış bağlantılı bir komünist şebekesi*" olarak görülen TKP'ye yönelik yeni bir operasyon başlatılmıştı. ATC aleyhine açılan davalar bu operasyon ile iç içe yürütüldü ve kamuoyuna o şekilde sunuldu. *Cemiyet*'in o tarihteki başkanı Sabri Bey ile üyeler tesviyeci Galip ve gazinocu Hasan Halil beyler de bu nedenle, TKP üyesi oldukları iddia edilen kişilerle birlikte tutuklandı. Yargılama sonunda gerek ATC gerek Sabri Bey ile arkadaşları her iki davadan da aklanıp çıktılar. Ama *Cemiyet*'i yeniden faaliyete geçirmeye çalışsalar da o yoğun baskı ortamında başarı sağlanamadı ve ATC 1928'den sonra ortada görünmedi. İzleyen yıllarda ise CHP'nin kurduğu işçi birlikleriyle, esnaf ve işçiyi aynı çatı altında toplayan korporatif nitelikteki örgütler vardı.

Bu döneme damgasını vuran *halkçılık* ilkesi, "*İmtiyazsız sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz*" inancına dayalıydı. Bu ilke, sınıflı toplum olgusunu ve sınıfsal çıkar çatışması gerçeğini gözardı ediyordu. Bu yaklaşımdaki yanlışlık, o dönemin sosyo-ekonomik bakımdan olağanüstü geri ve yıkıma uğramış Türkiye koşullarında pek göze de batmıyordu. Ancak, 1923 sonrası uygulanan politikalar, özellikle 1927 Sanayi-i Teşvik Kanunu ile başlatılan ve 1930'larda 5 yıllık sanayileşme planlarına bağlanan ekonomide *devletçilik* sayesinde, sınai ve ticari etkinlikler çeşitlendi. Devlete ait büyük ölçekli fabrika, işletme ve müesseseler yurt geneline yayıldı. Sınai üretim ve istihdam kapasitesi genişledi. Sermaye birikimi hızlandı ve işçi sayısı arttı. Ekonomik alt yapı ile birlikte sınıflar arası ilişkiler de giderek değişti ve karmaşıklaştı. Bu değişim karşısında işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen genel bir hukuki çerçeve gereksinimi daha da artmıştı. Hızlanan sanayileşmeyi sıkı bir plan disiplini içinde sürdürmek isteyen devlet, (en iyimser yorumla) bunu aksatacağından korktuğu için, işçi istek ve eylemlerini de kendi denetimi altında bir sıkı-düzene bağlama gereğini daha çok hissetti. Aslında 1908'de Meclis-i Mebusan'da başlayan iş yasası çıkarma çabası, 1921'den sonra da sürmüştü. Cumhuriyet döneminde tam 5 tasarı hazırlanmış, ama bir türlü yasa haline gelememişti. Nihayet 8 Haziran 1936'da 3008 sayılı ilk İş Kanunu TBMM'de kabul edildi.

3008 sayılı İş Kanunu, *halkçılık* ve *devletçilik* ilkelerine ve tek partili yönetim rejimine göre hazırlanmış bir yasaydı. Bireysel iş ilişkileri açısından koruyucu ve düzenleyici anlamda bazı olumlu getirileri bulunmakla birlikte, toplu iş ilişkileri bakımından yasaklayıcı, vesayetçi ve totaliter, kimi noktalarda da gerilek hükümler taşımaktaydı. 3008 sayılı Yasa'nın belli başlı özellikleri şunlardır:

- İşçi tanımı dardı. Sadece “bedenen veyahut da bedenen ve fikren çalışanlar” işçi sayılmaktaydı. 1926 tarihli Borçlar Yasası’nın “akid” kriteri gözardı edilmişti.
- Kamuda çalışan “memur ve müstahdemler” kapsam dışıydı⁽⁶⁾.
- Uygulama alanı sadece 10 ve üstü işçi çalıştıran işyerleriyle sınırlıydı. Ayrıca çiftçilik, deniz ve hava nakliyatı ile aile bireylerince ev içinde yapılan işler de kapsam dışında tutulmuştu.
- Borçlar Yasası, “iş sahibi kimselerin veya cemiyetlerinin, işçilerle veya cemiyetleriyle yaptıkları sözleşmede hizmete ilişkin hükümler konulabilir” hükmüyle sözleşme özgürlüğünü tanımış, bu sözleşmenin yazılı olmasını öngörmüştü. 3008 sayılı Yasa’nın bu hükmüne aykırı bir maddesi yoktu. Ancak, öngördüğü sözleşme “takım mukavelesi” idi. Takım mukavelesi, o işyerinde çalışan işçilerin oluşturduğu takım adına, aralarında belirleyecekleri ve “aynı işe alınan işçilerden biri olması şart” koşulan bir “takım kılavuzu” tarafından imzalanabilecek bir mukavele idi. Yani, o işçilerin üye oldukları kendi bağımsız dernek ya da sendikalarının, kendi adlarına bir takım sözleşmesi yapmaya hakkı yoktu. Bu hüküm Borçlar Yasası’nın sözleşme özgürlüğünü açıkça kısıtlamaktaydı. Kaldı ki, o tarihte yönetimin bağımsız işçi örgütlenmesine karşı uyguladığı baskı ve 11 Haziran 1936’da 3038 sayılı yasa ile Türk Ceza Kanunu’na eklenen 141 ve 142. maddeler nedeniyle, ortada özgürce sözleşme yapacak işçi cemiyeti de pek kalmamıştı. 28 Haziran 1938’de çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu Md. 9/h fıkrasına “... sınıf esasına” ibaresinin eklenerek, “Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. Oysa Tatil-i Eşgal Kanunu sendika yasağını sadece belli kamu hizmetleri gören kuruluşlar bakımından getirmişti. 1909 Cemiyetler Kanunu ise “...sınıf esasına ve adına” cemiyet kurmayı yasaklamamıştı.
- 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu grevi işçiye bir hak olarak tanımış; ama belli kamu hizmetlerine ilişkin işlerde önce uzlaşma girişiminde bulunulmasını, eğer uzlaşma olmazsa ancak o zaman işçinin işi bırakabileceğini öngörmüştü. 3008 sayılı İş Yasası ise 72. Madde ile grevi toptan yasaklamış ve 73. Maddede tanımladığı grev hallerine göre giderek ağırlaşan para ve hapis cezaları öngörmüştür. 3008 sayılı yasanın grev ve lokavt yasaklarını ayrıntılarıyla düzenleyen 19 maddesi vardır.
- 3008 sayılı yasa, işçi işveren uyumsuzluğunda uzlaştırma ve zorunlu tahkim sistemi getirmiştir. Mümessiller vasıtasıyla yürütülecek uzlaştırma yöntemi çözüm üretmeyince, işçilere kalan tek yol ve son çare, “tek başlı iş uyumsuzluğunda” mahkemeye gitmek; “toplulukla iş uyumsuzluğunda” ise son derece yorucu ve karmaşık bir sürecin sonunda Yüksek Hakem Kurulu kararını mecburen kabullenmekti.
- 3008 sayılı İş Yasası, çalışma yaşını 16 üstü olarak belirliyor; ama maden, kablo döşeme ve kanalizasyon işlerinde erkekler için 18 üstü yaş koşulunu, kadın ve kızların bu işlerde çalıştırılmayacağı hükmünü getiriyordu.

Kanun ayrıca, izinler, ücret ödeme biçimi, işverenin işçi sağlığı, işin düzenlenmesi, gibi konularda işverenin yükümlülüklerini ayrıntılı biçimde sıralamaktadır.

Bu arada, özellikle iş ve işçi sağlığı açısından (*uyarınca uygulanmasa da*) ileri hükümler getiren 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nu, izin konusunda da 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'u anmak gerekir. İkinci yasa hafta tatilini cuma yerine pazara almış ve cumartesi 13:00'den başlamak üzere 35 saat olarak belirlemişti. Ayrıca 1 Mayıs günü de tatil sayılmış, ama adı İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen *Türkiye İşçileri Bayramı* önerisi yerine *Bahar Bayramı* olmuştu!

II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu'nun "ücretli iş mükellefiyeti", fazla mesai zorunluluğu, tatil iptali, işten ayrılma yasağı ve çalışma yaşı gibi konularda hükümete tanınan geniş yetkiler yüzünden, tüm bu yasalarla kazanılan bireysel işçi hakları yarım yamalak uygulanabilmiştir.

D- 1946-1960 DÖNEMİ

II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte tüm dünyada yeni bir dönem başladı. Yeni dönemin bir özelliği, Faşizm, Nazizm ve Militarizmi dışlayan Batı tipi demokratik değerlerin diğer ülkelere de yaygınlaştırılması oldu. Bu iş, Savaş'tan tek güçlü ülke olarak çıkan ABD'nin, kendi tercihlerine göre biçimlenecek bir dünya düzenini ve kendi hegemonyasını dayatan girişimleriyle birlikte ilerledi.

O koşullarda CHP tek parti iktidarı, artık çok partili döneme geçişi kaçınılmaz gördü ve 1946'da Cemiyetler Kanunu'nun kısıt ve yasaklarını gevşetti. Kanununun 1938'de değiştirilen 9/h fıkrasındaki "...sınıf esasına" ibaresi kaldırıldı. Bunun üzerine yeni siyasi partiler yanında çok sayıda bağımsız işçi örgütleri ortaya çıktı. Ama hemen tümü, yeni kurulan *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi* (TSEKP) ile *Türkiye Sosyalist Partisi* (TSP) ve onlara yakın işçi dernekleriyle birlikte Sıkıyönetim tarafından kapatıldı.

CHP iktidarı 1945'ten itibaren bir yandan *İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası*, *İhtiyarlık Sigortası*, ve *Hastalık ve Analık Sigortası* yasalarını çıkardı; ve sırasıyla *İşçi Sigortaları Kurumu*, *Çalışma Bakanlığı*, *İş ve İşçi Bulma Kurumu* ve 1949'da T.C. *Emekli Sandığı*'nı kurdu. Bir yandan da, Parti bünyesinde oluşturduğu *İşçi Bürosu* eliyle sendika birlikleri kurmaya başladı.

CHP, sadece çalışma yaşamıyla ilgili temel kamu kurumlarını kurmak ve sendikaların örgütlenmesine öncülük etmekle yetinmedi. Yeni kurulan siyasi partilerin, en başta da **Demokrat Parti (DP)**'nin cezbedici vaatleriyle yarışmasına, işçilere yeni bazı haklar da tanıdı. 1950 seçimlerine giderken işçilerin oy gücü (*köylülerin oy gücünden az olsa da*), her iki partiyi de neredeyse emekçi dostu yapmıştı. Örneğin, 1947'de maden işçilerinin ücretleri bazı vergi kesintilerinden muaf tutuldu; 1948'de dernek kurma kolaylaştırıldı ve dernekler üstündeki devlet denetimi azaltıldı; İş akdinin işverence haksız biçimde ve işçi tarafından feshedilme bildirimi önellerine dayanarak veya askerlik nedeniyle feshedilmesi halinde,

“üç yıldan fazla çalışmış olmak şartıyla işe başladığından itibaren her bir tam yılı için işçiye 15 günlük ücret tutarında bir tazminat verilmesi” hükme bağlandı; Hükümete 10 işçiden az işçi çalıştıran işyerlerinde de İş Kanunu’nun uygulanması konusunda yetki verildi; ve “Bir iş yerinde aynı mahiyette işlerde ve eşit verimle çalışan kadın ve erkek işçilere sadece cinsiyet ayrılığı sebebiyle farklı ücret verilmeyeceği” hüküm altına alındı.

Seçimler öncesinde ilerici demokrat ve sol çevrelerin desteğini alan DP, CHP’nin tanımak zorunda kaldığı hakların da ötesine geçti. Hemen her konuda işçilere maddi ve yasal vaadlerde bulundu. Bunlardan en önemlisi sendikalara **toplular iş sözleşmesi** ve **grev hakkının** verileceği, siyaset yasaklarının kaldırılacağı ve uluslararası işçi örgütlerine üyelik hakkının sağlanacağı idi. Bu söylem eşliğinde o da kendisine yakın sendikalar edinmeye çalıştı.

İşçi sınıfının sendikal örgütlenmesi bakımından bu dönemin en önemli yasası kuşkusuz 1947’de çıkarılan 5018 sayılı **İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun**’dur. Sendika sözcüğü ilk kez tabu olmaktan çıktı, işçilerin sendika kurma yasağı yasal olarak aşıldı. 1948’de toplam üye sayıları 52 bini bulan 73 sendika kuruldu. Bunların çoğu CHP’nin, devlet işletmelerinde ve kendi denetiminde kurulmasına bina, masa sandalye, teknik ve hukuki bilgi desteğiyle yardım ettiği sendikalardır. Kurucuları ve yöneticileri, Partiye yakın, görece eğitilmiş ve ayrıcalıklı işçilerdir.

5018 sayılı Sendika Yasası, işçi örgütlenmesine kuşkusuz belli bir canlılık getirdi. 1948’de 73 olan sendika sayısı 1955’te 348’e çıktı. Ancak 5018 sayılı Yasa’nın ciddi eksikleri ve işçi sınıfı hareketinin sağlıksız gelişmesine yol açan tuzakları vardı. Bir kere bu yasa sendika kuruluşunu izne bağlıyor, sendikalar üstünde devletin sıkı denetim sistemini getiriyor ve onların yabancı işçi örgütleriyle ilişki kurma, üye olma ve içinde bulunma hakkını, Bakanlar Kurulunun iznine bağımlı kılıyordu. Fikir işçilerine sendika kurmak yasaktı, ki bu daha baştan kol ve kafa emeğinin birlikteliğini engelliyordu. 3008 sayılı Yasa ile getirilen grev yasağı ve sendikaları toplular iş sözleşmesi yapma hakkından yoksun bırakan zorunlu tahkim sistemi ise zaten yerli yerinde duruyordu.

5018 sayılı Yasa aslında dünyadaki gidişatın zorlamasıyla, Batı’ya kapı açar umuduyla ve adeta yasak savarcasına çıkarılmış bir metindi. Bunun sonucu olarak, iktidarın müdahalesine açık ve himmetine muhtaç halde kurulan sendikalar, hem her bakımdan güçsüz hem de devletin çok sıkı denetimi altında idiler. Çünkü sendika, yakın tarihteki tevkif ve takibat furyalarından dolayı, özel yasaya karşın sadece devletin değil, toplumun gözünde de hala potansiyel *komünist suç örgütü* gibi algılanıyordu. Üstelik işçi sınıfı hareketi kazanılmış hakların kolayca geri de alındığı bir deneyim yaşamıştı.

Bu durum, bir yandan sendika kuruculuğunu ve sendika üyeliğini caydırıcı etki yapıyor, bir yandan da kazanılmış sendika hakkını yitirmemek için devlete karşı aşırı “uysal” davranma eğilimini besliyordu. Köy ile bağına tam koparmamış

(tam işçileşmemiş), ama köylülere göre ekonomik açıdan zaten daha iyi koşullara ve kentin bazı olanaklarına kavuşmuş işçi gözünde, toplu iş sözleşmesi hakkı ve grev silahı da olmayan bir örgüte üyelik ise, astarı yüzünden pahalı ve riskli bir seçenek gibiydi. Dolayısıyla, önder işçilerin sayısını ve cesaretini yükseltecek yeterince güçlü bir taban desteği yoktu. Nitekim 1948'de sendika başına ortalama üye sayısı (sboüs) 712 idi. 1955'te sendika sayısının 363'e, toplam sendikalı işçi sayısının 190 bine ulaştığı dikkate alındığında, ortalama sayı 523'e düştü. 1960'ta ise sendika sayısı 432 oldu, sendikalara üye işçi sayısı 283 bin olarak bildirildi; ki sendika başına düşen üye ancak 655 olabildi⁽⁶⁾. Bunun anlamı, çoğu sendika yeterli üye kaydı yapamamış ve bir kısmı tabela örgütü olarak kalmış demektir.

Başlarına ne geleceğinin bilinmezliği içinde hareket eden işçi önderleri, *komünist damgası yememek* ve kurdukları sendikayı kapattırmamak adına, devletle iyi geçinmeye çalışıyor ve "Komünizmi tel'in" eylemleri yapmayı bir korunma vasıtası olarak görüyorlardı. Nitekim, ortada asla öyle bir somut tehlike bulunmadığı halde, 1947-1950 aralığında, "Komünizmi Tel'in" bağlamında, şu eylemler yapıldı:

- * 1947 İstanbul Basın Emekçilerisalon toplantısı,
- * 1947 Selüloz İş Sendikası İzmit mitingi,
- * 1948 Dokuma işçilerinin Adana ve Ceyhan mitingleri,
- * 1948 Tekstil işçilerinin Edirne mitingi,
- * 1950 İstanbul Elektrik, Motorlu Taşıtlı İşçileri Sendikasının mitingi,
- * 1953'te Eskişehir'de bir idare amirinin işçilere komünist dediği için yapılan

"komünizmi tel'in" mitingi.

Bu tür etkinlikler giderek, devletten gelecek bir suçlama ve yasaklama hamlesini savuşturmak için kullanılan klişe bir yöntem oldu; mitinglerde, kapalı salon toplantılarında, yazılı belgelerde ve demeçlerde yıllar boyu sürüp gitti. En sonunda bu işi ne yazık ki Türk-İş üstlendi⁽⁷⁾.

Bütün bunlara karşın 1950'ye kadar, çoğu CHP eliyle kurulan sendikalar, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Kocaeli, G.Antep, Diyarbakır, Konya, Hatay ve İçel'de "...işçi sendikaları birliği", Karadeniz, Ege, Güney bölgeleri ile Eskişehir-Sakarya'da "işçi sendikaları federasyonu" adını taşıyan 15 çatı altında buluştular. Bu çatı örgütleri içinde, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği özel bir öneme sahipti. Yine CHP'nin yönlendirmesiyle bir araya gelen 17 sendikanın 1948'de kurduğu bu Birlik, Türkiye işçi sınıfının en zengin tarihsel mirasını temsil ediyordu. Önceki yıllarda önemli rol oynamış ve gelecek dönemde de daha büyük görevler üstlenecek olan işçi liderleri oradaydı. Bunun bilincinde olarak sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı, diğer illerde de işçi örgütlerini toparlayan bir koordinatör gibi çalıştı. Tabii Türk-İş'in kuruluşunda da belirleyici rol oynadı. Türk-İş'in kurulduğu tarihte 37 üye sendikayı kapsıyordu.

Bu "birlik" ve "federasyonların" Türkiye genelinde tek bir konfederal yapı içinde toplanması yönünde çabalar arttı.

Sonuçta, *Tekstil ve Örme Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu (TEKSİF)* ge-

nel kuruluna katılan sendika liderlerinin kararı ile, 4 Nisan 1952'de Bursa'da bir Muvakkat İcra Komitesi kuruldu. Bu komitenin yaptığı hazırlık çalışmaları, ülke çapında ilk konfederal işçi örgütü olarak 31 Temmuz 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu- **TÜRK-İŞ**'in resmen kuruluşu ile noktalandı. Kurucu örgütler şunlardı: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Türkiye Taşıt İşçileri Federasyonu-TİF, TOLEYİS Federasyonu, TEKSİF, Eskişehir-Sakarya İşçi Sendikaları Federasyonu, Bursa İşçi Sendikaları Birliği, Adana Güney Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği ve Karadeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu. Kuruluşun hemen ertesinde Akdeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu ve Deniz İş Federasyonu ile 9 sendikanın Nisan 1952'de oluşturduğu ve kısa sürede 25 üye sendikaya ulaşan Müskirat, Tütün ve Yardımcı İşçiler Sendikası Federasyonu (günümüzün Tekgıda-İş Sendikası)'nın katılımı gerçekleşti. İlk genel kurul sırasında Türkiye'de bulunan 239 sendikadan 150'sinin TÜRK-İŞ çatısı altına alındığı anlaşılmaktadır.

Muvakkat İcra Komitesi'nin ve TÜRK-İŞ'in ilk genel sekreteri olan Şaban Yıldız'ın anlatımına göre, işçi sınıfına verdiği büyük vaatlerle iktidara gelen, ama 2 yıl içinde tek bir olumlu adım atmayan, tam tersine sendikalara baskı yapmaya başlayan Demokrat Parti'ye karşı uluslararası destek arayışı, TÜRK-İŞ'i kurma girişimlerine ivme kazandırmıştır.

TÜRK-İŞ, İzmir'de yaptığı ilk genel kurulunda Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU)'na üyelik kararı aldı ve izin için Hükümet'e başvuru yaptı. DP iktidarı grev, toplu iş sözleşmesi, siyaset yasaklarının kaldırılması gibi vaatleri hepten unuttuğu gibi, uluslararası işçi örgütlerine üyelikleri destekleyeceğine ilişkin sözü de tutmadı. TÜRK-İŞ'i 8 yıl oyaladı. Sonunda TÜRK-İŞ bu izni 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi'nden alabildi.

Çoğu sendikacının ve kitlesel olarak işçilerin 1950 seçimlerinde desteğini alan DP, ilkin TÜRK-İŞ'i kendi kontrolüne almaya çalıştı. Bu maksatla sendikaların iç işleyişine, kendine yakın yönetici ve üyeleri kullanarak müdahaleye başladı. Sendika yönetim kadrolarını ve onların tutumlarını istediği gibi değiştiremeyince, çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeleri sendikaları muhatap almaksızın yapmaya, TÜRK-İŞ'i ve üye sendikaları devre dışı bırakmaya yöneldi. DP Çalışma Bakanı Mümtaz Turhan bu dar görüşlü oportünist siyaseti, "Benim sendikaya ihtiyacım yok; ben hükümet olarak menfaat sağlarımız işçiye" sözleriyle özetliyordu.

6-7 Eylül 1955 yağma olaylarına katılanların çoğunun işçi olduğu öne sürülerek, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve 34 üye sendika basıldı, dosyalarına el konuldu ve faaliyetleri yasaklandı. Aynı şekilde Ankara'da TÜRK-İŞ ile birlikte üye sendikalar arandı, dosyalarına el konuldu.

Çalışma Bakanlığı 1957'de, sendika birliklerine ve federasyonlarına savaş açtı. 1947'de çıkarılan 5018 sayılı Yasa'nın 8. Maddesindeki "Sendikaların aralarında kuracakları ... birliklerin kurulabilmesi ancak birliğe katılmak isteyen sendikaların mevcut üyelerinin üçte ikisinin muvafakatine bağlıdır" hükmünü gerek-

çe göstererek, bu koşula uymayan sendika birliklerinin kapatılması için sorgu hakimliklerine başvurdu. Yargılama sonunda Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, G.Antep ve İskenderun işçi sendikaları birlikleri kapatıldı; ama aynı durumdaki İstanbul, İzmir ve Kocaeli işçi sendikaları birlikleri (*muhtemelen nicel ve nitel üye güçlerinden çekildiği için*) kapatılmadı. Bir yasanın aradan 10 yıl geçtikten sonra, kazanılmış bir hakkı ve örgütlenme özgürlüğünü keyfi biçimde ve hoyratça çiğneyerek uygulanması açık bir baskıydı. Üstelik 1950 öncesinde, bu yasanın anılan maddesi de dahil kökten değiştirileceğine dair işçilere söz verilmişti. Nitekim 27 Mayıs 1960 sonrası kapatılan tüm birlikler yeniden açıldı. 1957'de TÜRK-İŞ Genel Sekreteri İsmail İnan'ın, İ.Ü. İktisat Fakültesi tarafından 1948'den beri düzenlenen Sosyal Siyaset Konferansları'nda konuşmasına izin verilmedi. Onun, yapacağı konuşmayı gazetede yayınlaması üzerine, bizzat Çalışma Bakanı Mümtaz Turhan tarafından yürütülen anti-komünizm kampanyası daha da azgınlaştı. Saldırı, işçi örgütleriyle de sınırlı kalmadı, işçi haklarıyla ilgilenen bilim insanlarını ve *İstanbul Gazeteciler Sendikası* mensubu yazarları da hedef aldı. Ne yazık ki bu kirli kampanyanın aktif militanlığına DP'nin TBMM'deki sendikacı milletvekilleri ve sendikacı ocak-bucak başkanları da katılıyordu.

DP'nin sendikalara yönelik baskı ve sindirme politi-kası, TÜRK-İŞ genel başkanlığına 1957 genel kurulunda sıkı Demokrat Partili Nuri Beşer getirilmesine rağmen devam etti. Açıkçası tek parti dönemi CHP'sinin vesayetçi ve otoriter uygulamalarına DP rahmet okutmuş, boynuz kulağı geçmiş, sendikal yasaklar yerinde kalmış, ama TCK 141 ve 142. maddeler daha da şedit hale getirilmişti.

1946-60 aralığında gerçekleşen işçi eylemleri parmakla sayılacak kadar azdır. Bunlardan tek politik nitelik taşıyanı, *İstanbul Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası*'nın 4 Eylül 1949'da İstanbul'da hükümetin ekonomik ve sosyal politikasını protesto için yaptığı mitingdir. Onun dışında İskenderun liman işçilerinin 1952'de jandarma birliklerince bastırılan grevini; İzmir liman işçilerinin 1954'de 6 günlük grevini ve 1955'de polis ve jandarma tarafından engellenen iş bırakma girişimlerini; 1958'de İETT işçilerinin yemek boykotunu; ve Sivas demiryolu işçilerinin ücretlere 75 kuruşluk zam istedi diye sendika başkanının işten atılmasını protesto için yaptığı yürüyüşü anmak gerekir.

E- 1960-1980 DÖNEMİ

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle DP hükümeti devrildi, TBMM kapatıldı, 1924 Anayasası feshedildi ve Türkiye yeni bir döneme girdi. Bu dönemin ilk yasal ürünü Kurucu Meclis'ce hazırlanıp halk oyuna sunulan ve 9 Temmuz 1961'de yüzde 61,7 "evet" oyuyla kabul edilen 1961 Anayasası'dır. Türkiye'nin 1876'dan bugüne en demokratik anayasası budur.

1961 Anayasa'sı, işçi sınıfının uğruna yıllarca savaşım verdiği ve ağır bedeller ödediği temel sendikal hakları ilke olarak tanıdı. Başka alanlarda pek çok yeni

kural ve kurum öngören bu Anayasa'nın çalışanlar için getirdiği başlıca üç ileri hak vardı: Tüm çalışanlar için *Sendika kurma hakkı*, işçiler için ayrıca *toplular iş sözleşmesi* ve *grev hakları*.

İşçilerin kazandığı anayasal hakların kullanımı, 1963'te TBMM'nin çıkardığı 274 sayılı *Sendikalar Kanunu* ve 275 sayılı *Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu* ile düzenlendi. Bu kanunlar, çalışma yaşamının temel mevzuatı olarak, 12 Eylül 1980'e kadar yürürlükte kaldı. Anayasa'nın kamu görevlileri için de tanımış olduğu sendika hakkı ise, 1965'te çıkarılan 624 sayılı *Devlet Personeli Sendikaları Kanunu* ile düzenlendi. Bu yasa 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile girilen ara dönemdeki Anayasa değişiklikleri kapsamında ortadan kaldırıldı.

1960-1980 dönemi, işçi sınıfının kendi örgütlü gücünün kırk yıl sonra yeniden farkına vardığı, ülke gündemini ve kendi yazgısını belirleme potansiyeline sahip bir sınıf olarak rüştünü kanıtladığı, sendikal hakların kurumsallaştırıldığı bir dönem oldu. Anayasanın düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne getirdiği açılım, tüm yurttaşlar gibi işçilerin de, ülkedeki kurulu ekonomik düzeni, toplumsal sınıf yapısını ve bu yapı içinde kendi konumunu kavramasını kolaylaştırdı. Aydınlanma ile kazanılan yeni bilgi, düşünce ve kavramlar, işçi sınıfının ülke ve dünya gerçeklerine bakış açısını ve ufkunu genişletti. İş, ev ve günlük yaşamına ilişkin bireysel, sosyal ve siyasi özlem ve taleplerini çeşitlendirdi. Bu özlem ve taleplerin gerçekleşmesi için sadece sendikal değil aynı zamanda dünsel ve siyasal örgütlenme gereksinimini uyardı. Bu gereksinimin karşılanması yönünde yeni davranış ve ilişki biçimlerinin bulunup pratiğe aktarılmasını öne çıkardı.

Türkiye işçi sınıfı 1961 Anayasası ertesinde, gerek 274 ve 275 sayılı yasalar öncesinde, gerek bu yasalar yürürlükteyken, o güne kadar görülmemiş çeşitlilikte ve yoğunlukta sayısız eylemler gerçekleştirdi. Bunların işçi sınıfı hareketini anlamak açısından en kayda değer olanlarını, ayrıntısına girmeksizin şu başlıklar altında sıralayabilirim:

* **TİP:** 1960 yılında sendika liderleri için bir işçi sınıf partisi kurma düşüncesi yeniden öne çıkmıştı. Bu amaçla Ankara'da ve İstanbul'da iki ayrı girişim oldu. Sonunda 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı *Türkiye İşçi Partisi-TİP*'i kurdular.⁽⁶⁾ 13 Şubat 1962'de Mehmet Ali Aybar'ın partinin genel başkanlığını üslenmesiyle birlikte TİP, sosyalist aydınlar ve işçi sınıfı birlikteliğinin somut ifadesi oldu. Türkiye'nin ilk legal sosyalist partisi olarak, yepyeni bir söylemle ve parlamentodaki çok başarılı çalışmalarıyla toplumda büyük ses getirdi. Türkiye'nin her yöresinde örgütlendi ve sesini her yerleşim biriminde duyurdu. 10 yıllık siyasi pratiği ile işçi sınıfı haklarının ve sosyal uyanışın öncülüğünü yaptı.

* **Saraçhane Mitingi:** 31 Aralık 1961'de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin girişimi ve organizasyonu ile Saraçhane'de bir işçi mitingi yapıldı. On dokuz ay sürmüş olan sıkıyönetimin henüz 30 gün önce sona erdiği bir tarihte, askeri valinin koyduğu sıkı kurallar ve yoğun güvenlik önlemleri altında yapılan mitinge

TÜRK- İŞ ve tüm üye sendikalar da destek verdi. Saraçhane Mitingi, Cumhuriyet tarihinin ilk kitlesel eylemiydi. Türkiye işçi sınıfı, kadınlı erkekli 100 bin kişilik bir katılımı, sahneye görkemli bir çıkış yapıyordu. Mitingin açılışta ilk konuşmasını o tarihte Türkiye'nin en kıdemli sendikacısı olan Üzeyir Avni Kuran (Üzeyir Baba) yaptı.⁽⁹⁾ Mitingte konuşan sendika liderleri (TİP kurucuları Avni Erakalın, İbrahim Denizcier, Kemal Türkler ve Rıza Kuas ile TÜRK-İŞ yöneticileri Seyfi Demirsoy, Ziya Hepbir, Bahir Ersoy), sendika özgürlüğünün, grev ve toplu pazarlık haklarının eksiksiz ve gecikmesiz olarak gerçekleştirilmesini istediler. İşçilerin taşıdığı bazı dövizlerde de grev vurgusu öne çıkıyordu: “Şartsız Grev İstiyoruz”, “Vaad Değil Hak İstiyoruz”, “Grevsiz Sendika Silahsız Askere Benzer”, “Grevi Suç Sayan Zihniyet Suçludur”.

* “**Açların Yürüyüşü**”: İşçi sınıfının unutulmaz önderlerinden Tahir Öztürk'ün (Fukara Tahir) genel başkanı olduğu Yapı-İş Federasyonu, işsiz kalmış inşaat işçilerinin sorununu Parlamento'ya taşımak amacıyla bir yürüyüş kararı aldı ve izin için Ankara Valiliğine başvurdu. Valilik izin vermeyince, işsizler sendikanın UlusRüzgârlı Sokak'taki binasının önünde toplandı. Yapılan kısa konuşmalardan sonra 5 bin işçi TBMM'ne doğru yürüyüşe geçti. Polis barikatlarını aşarak Meclis'e ulaşan işçilere asker müdahale etti. Çok sayıda işçi gözaltına alındı. Ama 20 kişilik bir heyetin Meclis'te yetkililerle görüşmesi kabul edildi. Her ne kadar bu görüşmeden somut bir sonuç çıkmasa da, 5 bin işçinin Ulus'tan Meclis'e yürüyüşü anlamlı bir hak arayışı olarak işçi sınıfının belleğine yazıldı.

* **Kavel Grevi** İstanbul'da Kavel Kablo ve Elektrik Fabrikası'nda çalışan 220 işçi, 28 Ocak 1963'te “*makine başında oturma*” şeklinde greve çıktılar. Grevin ilk nedeni işverenin yılbaşı ikramiyelerini ödememesi ve ücretlerde aleyhte düzenlemeler yapmasıydı. İlerleyen günlerde, işçiler üye oldukları Türkiye Maden-İş Sendikası'ndan ayrılmaya zorlandı, 4 sendika temsilcisi işten atıldı. Bunun üzerine grev işçi eşlerinin ve halkın katılımıyla fabrika dışına taşdı. Gözaltılar, tutuklamalar, polis şiddeti, fiili lokavta karşı işçilerin fabrikaya girişi engellemesi ve grev nöbetleri ile devam eden Kavel Grevi, diğer işyerlerindeki metal işçilerinden de destek gördü. Sonuçta iki bakanın arabuluculuğunda işçilerin tüm istekleri kabul edildi: Ödenmeyen ikramiyeleri ödendi, işten atılan işçiler yeniden işe alındı, tazminatsız işten atılanların tazminatları verildi. Ve 35 gün süren eylem 4 Mart 1963'te işçilerin işbaşı yapmasıyla son buldu.

Kavel Grevi'nin özgün yanı, Anayasa'nın tanıdığı haklarla ilgili özel yasaların sürüncemede tutulduğu ve antidemokratik gerekçelerle engellenmeye çalışıldığı bir zamanda gerçekleştirilmesidir. 274 ve 275 sayılı yasalar ancak, ilk direnişin başlamasından 169 gün, başarıyla sonuçlanmasından 134 gün sonra 15 Temmuz 1963'te TBMM'de kabul edilmiş ve 24 Temmuz'da Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Kavel Grevi bu anlamda “*kanunsuz*”, ama gerçekte işçi sınıfının destansı bir hak kazanım eylemidir, doğan çocuklara ad olmuştur.

* **Büyük Eğitim Mitingi:** Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu-TÖD-MF, öğretmenlerin çalışma koşulları ve eğitim sistemi ile ilgili sorunlarını gün-deme taşımak ve savsaklanan sendika haklarını anımsatmak amacıyla, 20 Şubat 1963'te Ankara'da ilk kez kitlesel bir açık hava toplantısı yaptı.

* **Kozlu Olayları:** Zonguldak kömür havzasında işverenin liyakat priminin dağıtımında işletme amirlerini ve kendisine yakın kişileri kayıran adaletsizliği ve yetersiz ücretler nedeniyle 9 Mart 1965'te Karadon ve Kilimli ocaklarında çalışan 5000 işçi ocaklara inmedi. Bölgeye çevre illerden sevk edilen çok sayıda polis ve jandarmanın sert müdahalesi sonunda çatışmalar çıktı, her iki taraftan yaralananlar oldu, 50 işçi gözaltına alındı. Olaylar 10 Mart'ta Gelik, 11 Mart'ta Koz-lu ocaklarına sıçradı, bölgede jetler uçuruldu. Jandarmanın açtığı ateş sonucu Kozlu'da Satılmış Tepe ve Mehmet Çavdar adlı maden işçileri öldürüldü. Liyakat primleri dağıtımının ve ücretlerin yeniden düzenleneceği sözü üzerine direniş 14 Mart'ta sona erdi.

* **Paşabahçe Grevi:** Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası işvereni ile işkolu yetkisine sahip Cam-İş Sendikası 15 kuruluş ücret zammı öngören bir işkolu sözleşmesi imzaladı. Fabrikadaki işçilerin çoğunluğunun üye olduğu ve işyeri yetkisini kazanmış olan bağımsız Kristal-İş Sendikası, işyeri sözleşmesi yapmak üzere işverene çağrı yaptı. İşverenin bu çağrıyı Cam-İş ile yaptığı işkolu sözleşmesini gerekçe göstererek reddetmesi ve aleyhindeki yargı kararına rağmen masaya oturmaması üzerine, 31 Ocak 1966'da 2400 işçi greve gitti. Birkaç hafta sonra Kristal-İş TÜRK-İŞ'e üye oldu ve grevi yürütmesi için TÜRK-İŞ'e yetki verdi. TÜRK-İŞ işvereniyle 21 Mart'ta grevi bitiren bir protokol yaptı. Ancak bu protokolün de işyeri sözleşmesini 1 yıl sonraki tarihe ertelemesi nedeniyle, işçiler ve sendika bunu kabul etmedi ve greve devam kararı aldı. Grevin mali yükünü karşılayabilecek durumda olmayan Kristal-İş'i desteklemek üzere, Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş başta olmak üzere İstanbul'daki diğer sendikalar bir *Grev Dayanışma Konseyi* kurdular. Direniş başarıyla sürerken Demirel Hükümeti 20 Nisan'da grevi bir ay erteledi ve işçiler 83 gün sonra işbaşı yaptı. Grev süreci, sendikal dayanışma ve hükümetin işvereni kollayan grev erteleme kararı dışında Paşabahçe eyleminin önemli bir diğer özelliği, TÜRK-İŞ'in disiplinsizlik yaptıkları gerekçesiyle, Kristal-İş ile birlikte Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş sendikalarını geçici olarak ihraç etmesidir. Bu ihraçların, TÜRK-İŞ içinde en başından beri varolan görüş ve tutum ayrılıklarını daha da keskinleştirerek, DİSK'in kuruluşuna giden süreci (belirlemese de) ivmelendirdiği kabul edilir.

* **Çıplak Ayakların Uzun Yürüyüşleri:** Çorum Belediye Başkanı Kemal Demirel ("Johnson" Kemal) 1966'da, Genel-İş Sendikası ile bağtlatdığı toplu iş sözleşmesinin imzası kurumadan, çoğu temizlik işlerinde çalışan 74 işçi hakkında keyfi işlemler yaptı. 26 işçinin farklı gerekçelerle iş akdini feshetti, 48 işçiyi de SSK'ya tabi işçi kadrosundan çıkararak, T.C. Emekli Sandığı'na tabi "müteferrik müstahdem" yapmaya kalktı. Onayları alınmaksızın toplu sözleşme ile kazandık-

ları ücretleri düşürülen ve sendikal hakları gasp edilen işçilerden 53'ü bu işlemi kabul etmediler. Bunun üzerine belediye 27 işçiyi daha işten attığını duyurdu. Ama attıklarının yerine dışarıdan 30 kişiyi işe başlattı. Bunun üzerine Genel-İş Sendikası'na üye 54 temizlik işçisi, 27 Temmuz'da Çorum'dan Ankara'ya çıplak ayakla yürüyüşe geçtiler. Yürüyüşe başta Abdullah Baştürk, Hasan Okyar ve Ertan Andaş olmak üzere Genel-İş yöneticileri de çıplak ayakla eşlik etti. 3 Ağustos'ta Ankara'ya ulaşan işçiler, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Seyfi Demirsoy ve bazı sendikacıların da katılımıyla önce Anıt Kabir'e çıktılar. Görüşmek istedikleri Başbakan Demirel'i göremeyince, yol boyu taşıdıkları dövizleri Başbakanlık kapısına bıraktılar. Açtıkları davada Danıştay 3 Ağustos'ta "yürütmeyi durdurma kararı" vermesine karşın, belediye başkanı yargı kararına uymadı. Bunun üzerine işçiler uğradıkları haksızlığı halka şikayet etmek üzere, 15 Ağustos'ta yine çıplak ayakla Ankara-İstanbul yürüyüşünü başlattılar. Yürüyüş 31 Ağustos'ta Taksim Anıtı'nda son buldu. Halkın büyük sempati ve saygısını kazanan işçilerin, hakları verilinceye kadar direnişe İstanbul'dan Çorum'a dönmemekte direnmeleri ve yürüyüşün 3. Etapı olarak İstanbul-İzmir'i yürüyeceklerini açıklamaları sonucu, "Johnson" Kemal inadından vazgeçti ve 14 Eylül'de Sendika ile protokol imzaladı. Bu protokol ile işçiler haklarını kazanmış olarak 15 Eylül'de işbaşı yaptılar.

Haziran 1967'de bu kez **Manisa** belediyesinde çalışan 90 işçi toplu sözleşmenin uygulanmaması nedeniyle, Manisa - Ankara - Manisa "Anayasa Yürüyüşü"nü gerçekleştirdiler.

İlki 740, ikincisi 930 km'yi bulan bu yürüyüşler, sendikal haklara sahip çıkmanın, emeğe saygının ve direnen hak kazanmanın simgesi olarak, özellikle temizlik işçilerinin Türkiye işçi sınıfı hareketine armağan ettiği tarihi direnişlerdir.

* **Büyük Eğitim Yürüyüşü ve Eğitim Boykotu:** 1961 Anayasası'nın tanıdığı sendika kurma hakkını kullanan öğretmenlerin, 1969 yılı içinde iki kitlesel eylemi oldu. 15 Şubat 1969'da Türkiye Öğretmenler Sendikası-**TÖS**, Ankara'da Büyük Eğitim Yürüyüşü'nü yaptı. Tandoğan'da başlayıp Kurtuluş'ta sonlanan yürüyüş demokratik kitle örgütlerinin ve DİSK'in geniş desteğini aldı. **İlkokul Öğretmenleri Sendikası-İLK-SEN**'in de aktif katılımıyla sayı 30 bine ulaştı. Yürüyüşün gerekçesi, "Eğitimi çıkmaza sokan zihniyetin kınanması, öğretmene baskı yapan, öğretmen hak ve hukukuna saldıran tutum ve davranışların yerilmesi" idi.

TÖS ve İLK-SEN aynı yıl 15-18 Aralık'ta yurt çapında 4 günlük Öğretmen Boykotu'nu yaptılar. 109 bin öğretmenin fiilen katıldığı bu eylem Türkiye'de gerçekleştirilen ilk genel grevdir. 17 Aralık 1969 günlü Hürriyet eylemi "İkinci günde katılma oranı yüzde yüze yaklaştı" üst başlığıyla verdi. Öğretmen Boykotu şimdiye kadar yapılan genel grevler içinde hedef kitlenin en az fire ile katıldığı bir eylemdir. Boykot nedeniyle 50 bini aşkın öğretmen hakkında soruşturma açıldı ve çeşitli idari cezalar verildi, ama bu cezaların çoğu yargıdan geri döndü.

***Alpagut Grevi:** Çorum İl Özel İdaresi'ne ait Alpagut Linyit İşletmesi'nde çalışan ve iki ayı aşkın süredir ücretlerini alamayan 746 işçi, 13 Haziran 1969'da

madeni işgal ettiler. Tüm işçiler yanında az sayıda memurun da katılımıyla oluşturulan İşçi Genel Kurulu, işletmede üretim ve yönetimi gerçekleştirecek bir İşçi Konseyi seçti. Direnişin öncülüğünü yapan işçi Mehmet Kocatüfek, bu konseyin de 34 gün başkanlığını yaptı. Üretimde yüzde 50 artış sağlayan işçi yönetimi, 16 Temmuz'da jandarma müdahalesiyle sona erdirildi. Bu eylem, işyeri işgali ve ilk özyönetim deneyimi olarak Türkiye işçi sınıfı tarihine geçti.

* **DİSK'in Kuruluşu ve DİSK Eylemleri:** Sadece 1960-1980 döneminin değil, işçi sınıfı tarihimizin de en önemli adımlarından biri *Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu-DİSK*'in kuruluşu ve izleyen yıllarda DİSK öncülüğünde gerçekleşen sınıf eylemleri ile ona yönelik çok yönlü saldırılardır. Bu başlık altında toplanması gereken olayların her biri kitaplar dolusu anlatımı hak eder ve bu programa sığmaz. Çoğu zaten belleklerden henüz silinmediği için, bu eylemlerin DİSK'i karakterize etmesi bakımından önemli bulduğum bazılarının tarih ve başlıkları ile özetini anımsatmakla yetineceğim.

- **DİSK:** Kökü İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile TÜRK-İŞ arasındaki anlayış ve tutum farkına uzanan ve giderek artan çelişkilerin ürünüdür DİSK. KAVEL Grevi'nden itibaren TÜRK-İŞ yönetimiyle ters düşen Maden-İş Sendikası Genel Yönetim Kurulu, TÜRK-İŞ'in 6. Genel Kurulu'na giderken, 26 Ocak 1966'ta üç maddelik bir karar aldı. Bu kararda Konfederasyon ile yaşanan sorunların ilkesel nedenleri sayılıyor, gelişmelere göre izlenecek yol ilk kez belirtiliyor ve oybirliğiyle "Büyük And" benimseniyordu. TÜRK-İŞ'in 7-14 Mart 1966'da toplanan 6. Genel Kurul sonuçları ayrılığı daha da keskinleştirdi. Çünkü Konfederasyon, "partiler üstü politika" adı altında sözde tarafsızlık iddiasıyla masabaşı aristokrat bir sendikacılık hattına demir atmıştı. Bir yandan işçi sınıfının ve ülkenin temel sorunları konusunda duyarsız ve tepkisizdi; öte yandan da, her vesile ile ve sadece TİP'i suçlama, ilerici emektar sendikacıları ve uzmanları tasfiye, yönetimine AP yanlısı kişilerin getirildiği sendikaları kollama suretiyle, siyasi iktidarın iyice dümen suyuna girmişti. TÜRK-İŞ'in aynı günlerde yaşanan Paşabahçe Grevi'nde sergilediği ve İstanbul'daki tüm sendikalarca eleştirilen tutum ve davranışlar da aynı yöneydi. Nitekim yeni TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu, Paşabahçe grevini sürdüren ve destekleyen Kristal-İş, Petrol-İş, Lastik-İş, Maden- İş ve Basın-İş sendikalarını, izledikleri tutumla Ana Tüzüğü çiğnedikleri gerekçesiyle ve geçici ihraç istemiyle 23 Nisan 1966'da Onur Kurulu'na sevk etti. Oysa Paşabahçe grevini İstanbul'daki hemen tüm TÜRK-İŞ üyesi sendika şubeleri desteklemişti. Haksız ve yakışsız olması yanında ayırıcı da olan bu karar üzerine, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş, bağımsız Gıda-İş'in de katılımıyla dört sendika olarak önce 15 Temmuz 1966'da *Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması*'ni (SADA) imzaladılar. Türk-İş Onur Kurulu 26 Kasım'da talep doğrultusunda sendikaları farklı sürelerle geçici olarak ihraç etti. SADA imzacısı sendikalar ayrı bir konfederasyonda buluşma hazırlıklarını hızlandırdılar. 14 Ocak 1967'de 13 sendika temsilcisinin katıldığı toplantıda kurucu 5 sendika belirlendi. Ve SADA imzacıları, aralarına ba-

ğımsız Türkiye Maden İşçileri Sendikası'nın da katılımıyla 5 sendika olarak 13 Şubat 1967'de DİSK'i kurdular.⁽¹⁰⁾

- **15-16 Haziran 1970 Büyük İşçi Direnişi:** DİSK'in, yeni sendikaların katılımı ve özellikle sendikalaşmaya direnen özel sektörde hızla güçlenmesi karşısında, sermaye çevrelerinde ve Türk-İş'te panik yaşanmaya başladı. Sendika seçme ve yaşatma özgürlüğünü aşırı zorlaştırarak, DİSK'i ve üye sendikaları ortadan kaldırıp, Türk-İş tekeli kurmak ve işçi sınıfının sendikal hareketini böylece güdümlenmek için harekete geçildi. TİP dışındaki tüm partilerin, işveren sendikalarının ve TÜRK-İŞ'in işbirliğiyle, 274 ve 275 sayılı yasalarda yapılmak istenen değişikliklere karşı, bu güne kadar gerçekleşen en görkemli itirazı ve sınıf dayanışmasını en açık biçimde ortaya koyan en önemli işçi sınıfı eylemiydi, 15-16 Haziran Büyük Direnişi. Eylem, İstanbul ve Kocaeli'deki hemen tüm işyerlerinden aktif destek gördü. Türk-İş'e ve bağımsız sendikalara üye işçilerin de katılımıyla sayı DİSK üyesi işçilerin 3 katını aştı. Bu direnişin ilk sonucu, CHP'nin hatasını anlayarak tutum değiştirmesi ve 275 sayılı Yasa'da değişiklik yapacak tasarının Meclis komisyonundan geri çekilmesi oldu. 274 sayılı yasada değişiklik yapan 1317 sayılı Yasa ise TİP'in başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi'nce 1972'de iptal edildi.

- **DGM Direnişi:** Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) Yasası'nı yeniden çıkarmak isteyen 1. MC Hükümeti'nin bu girişimine karşı, DİSK'in "Demokrasi Düşmanı MC'ye ve DGM'ye Hayır" adı altında 16-19 Eylül 1976'da gerçekleştirdiği, doğrudan siyasi karakterdeki, 4 günlük Genel Yas eylemiydi. 272 işyeri ve kurumda uygulandı. DGM kuruluşunu o aşamada engelleyen bu eylem daha sonra DİSK'in "DGM'yi ezdik, sıra MESS'de" sloganına kaynak oldu. 12 Eylül Askeri yönetimi 1983'te 2845 sayılı yasa ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni yeniden kurdu. "Sıkıyönetimsiz sıkıyönetim" anlamına gelen bu antidemokratik kurum, ancak 2004'te yapılan Anayasa değişiklikleriyle ortadan kaldırıldı.

- **1 Mayıs Kutlamaları:** 1922'den beri İşçi Sınıfının Birlik ve Dayanışma Günü olarak meydanlarda kutlanamayan 1 Mayıs, DİSK'in öncülüğünde 1976, 1977, 1978 ve 1980 yıllarında kitlesel biçimde kutlandı. 1977'de hâlâ hesabı sorulmayan ama kaynağı malum bir provokasyon sonucu kana bulan ve 1979'da sıkıyönetimce, 12 Eylül 1980'den sonra ise darbeci generallerce yasaklanan 1 Mayıs, Türk-İş'in İstanbul Abide-i Hürriyet Meydanı'nda 1993'te ilk kez yaptığı mitingden itibaren tüm işçi sendikalarının ve demokratik kitle örgütlerinin katılımıyla yeniden meydanlarda kutlanmaya başlamıştır.

- **Faşizme İhtar Eylemi:** 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin taranmasını ve 7 öğrencinin katlini protesto için DİSK, 20 Mart'ta 2 saatlik grev çağrısı yaptı.

- **Kahramanmaraş Katliamını Lanetleme Eylemi:** Devlet içinde örgütlenmiş yasadışı yapıların kışkırtmasıyla 1970'li yıllarda yaşanan mezhep çatışmalarının en kanlısı, 19 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta patlak verdi. Yedi gün süren ve

güvenlik güçlerinin adeta seyrettiği katliamda 111 kişi öldürüldü, 1000'den fazla insan yaralandı, Alevilere ait yüzlerce ev ve işyeri tahrip edildi. DİSK bu katliamı lanetlemek üzere, örgütlü olduğu tüm işyerlerinde 5 Ocak 1979'da öldürülenler için 5 dakikalık saygı duruşu yaptı.

– **Demokrasi Mitingleri:** Siyasi cinayetleri önlemeyen ve tam tersine bir kesimi kollamak suretiyle cinayetlerin tırmanmasına katkı yapan güç odaklarını protesto için ve hayat pahalılığına karşı, DİSK 26 Ocak 1980'den itibaren İzmir, Antalya, Ordu, İzmit ve Mersin'de uyarı mitingleri yaptı.

– 1960-1980 döneminin özellikle 1973'den sonraki yedi yılı, işçi eylemleri bakımından önceki yıllarla kıyaslanmayacak ölçüde yoğun geçti. Örneğin dönemin ilk 13 yılında yaklaşık 150 bin işçi grev deneyimi yaşadı. 1973-1980 arasında bu sayının en azından iki katına çıktığı söylenebilir.

12 Mart faşizan ara rejiminin bastırıldığı hak talepleri, sadece işçilerden değil, kamuda çalışan emekçilerden de geldi. Sendikal örgütlenme hakları kaldırılmış olan kamu emekçilerinin örgütlü hak savaşımı yeniden ve daha güçlü biçimde başladı. TÖS ve İLKSEN'in mirasını yaşatan TÖB DER başta olmak üzere TÜM-DER, TÜMÖD ve TÜTED gibi demokratik meslek örgütleri, *grevli sözleşmeli sendika hakkı* için ve işsizliği, pahalılığı, antidemokratik uygulamaları protesto amacıyla toplantı ve yürüyüşler yaptılar. Egemen sınıf, işçi sınıfının yükselen bu hak arayışını tüm açık ve örtülü araçları, legal ve illegal yapıları kullanarak engellemek istedi. Uyguladığı cepheleşme ve gerilim politikasıyla, ülkeyi adeta adı konmamış bir iç savaşa sürükledi. Ve ardından 24 Ocak Kararları ile onu güvenceye alan 12 Eylül 1980 askeri diktatörlüğü geldi. Ekonomi, en katı sermaye kesiminin örgütü olan *Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası-MESS*'in başkanı Turgut Özal'a teslim edildi.

F- 12 EYLÜL 1980'den BUGÜNE

12 Eylül 1980'de beş generalin TSK adına yönetime el koyması, partileri, TBMM'ni feshederek 1961 Anayasa'sını ortadan kaldırması ve ülkede kanlı bir diktatörlük kurmasının üzerinden yıllar geçti. Bugün yaşamakta olduğumuz tüm sorunların mayasında bu askeri darbenin ektiği kötülük tohumları vardır. Ne yazık ki Türkiye bu darbenin doğrudan etkisiyle savrula savrula bugün, bambaşka dert ve risklerle dolu bir girdabın içine düştü.

12 Eylül, Türkiye işçi sınıfı hareketi açısından da keskin bir dönemeçtir. Bu dönemde işçi sınıfı kazanılmış pek çok hakkını kaybetti, izleyen yıllarda kimini geri aldıysa da, o zaman açılan yaralar hâlâ kapanmadı.

– Sendikal faaliyetler 3 yılı aşkın süre askıya alındı; grev zaten yasaktı, toplu iş sözleşmeleri Yüksek Hakem Kurulu'nun himmetiyle yenilendi.

– DİSK ve üye sendikalar önce geçici olarak kapatıldı, sonra kayımlara dev-redildi; üyeleri sendikasız, çalışanları işsiz bırakıldı; taşınmazları kamulaştırıldı, araçları kullanıldı, yok pahasına satıldı; işçi malı tesislere el konuldu.

– DİSK ve üye sendikaların üst yöneticileri, bölge temsilcileri, şube başkanları,

işyeri temsilcileri ve uzmanları tutuklandı, işkence gördü, askeri mahkemelerde ölüm, müebbed ve ağır cezalar ile yargılandı.

– TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikalar ve kimiyöneticiler de kısas üreli aynı işlemlere maruz kaldı. HAK-İŞ ve ilgili partinin davası eşliğinde MİSK de kapatıldı. Ama darbeyi TÜRK-İŞ gibi destekleyen ve darbecilere DİSK'i hedef gösteren HAK-İŞ 5 ay sonra Kenan Evren'in emriyle serbest bırakıldı.

– TÜRK-İŞ yönetiminin tam destek verdiği darbenin 5 kişilik "yasama organı" Milli Güvenlik Konseyi, Çalışma Bakanı olarak atadığı TÜRK-İŞ Genel Sekreteri Sadık Şide ile uyum içinde 1983'te çıkardığı 2821 ve 2822 sayılı yasalarla

sendikal hakları kuşa çevirdi:

- Hak grevi kaldırıldı.
- Kıdem tazminatına tavan getirildi.
- Sendika üyeliği ve üyelikten çekilme noter onayına bağlandı.
- Toplu sözleşme bağtlayabilmek için sendikalara yüzde 50 işyeri çoğunluğunu kazanma yanında ayrıca yüzde 10 işkolu barajını aşma koşulu getirildi.
- Üye aidatı 1 yevmiye ile sınırlandırıldı; sendikalara üyeliği gereksiz hale getirmek için dayanışma aidatı üye aidatının 2/3'ü olarak saptandı.
- Sendikaların gelirlerini kendi örgütsel gereksinimlerine ve kararlarına göre kullanma hakları sınırlandırıldı.
- Siyaset yasağı adı altında keyfi kayıtlar konuldu.
- Sendikanın feshi veya kapatılması halinde tüm mal varlığının İŞ-KUR'a kalacağı hükmü getirildi.
- Yetkili sendikanın karmaşık ve tuzaklarla dolu bir süreç sonunda kazandığı ve sadece onun kullanabileceği grev hakkı, sadece toplu pazarlık sırasında çıkan uyuşmazlık halindeki "menfaat grevi" ile sınırlıydı. Hak grevi dahil her türlü grev, geçici iş bırakma, iş yavaşlatma vb. yasaklandı, suç sayıldı ve ağır cezalar öngörüldü.
- Grevin yasak olduğu işyerlerine yenileri eklendi: özel sektörde üretilen ve/veya dağıtılan elektrik, su, gaz işletmeleri; bankalar, finans kuruluşları; kent içi ulaşım araçları; MSB ve Jandarmanın doğrudan işlettiği işyerleri.
- Bakanlar Kurulu'na tanınan 60 günlük grev erteleme süresinde uzlaşma zorunluluğu, uzlaşmazlık halinde YHK.
- Grev uygulama koşulları ve grev sırasında uyulacak kurallar, ki bunlar grevi astarı yüzünden bin beter hale getirerek fiilen kötürüm etmekteydi.

1983'te yapılan güdümlü seçim sonunda iktidara gelen Özal'ın ANAP'ı, darbe ürünü bu kısıt ve yasakları daha da ağırlaştırdı ve en antidemokratik biçimde uyguladı. Örneğin sözleşmeli personel kapsamını genişleterek onların sendikal hakları kullanmasını yasakladı; serbest bölgelerde grev yasağı getirdi; süper emeklilik ve yaş düzenlemeleriyle sosyal güvenlik sistemini dejenere etti; grev ertelemelerini en haksız biçimde ve sıkça uyguladı; daha da önemlisi izlediği neoliberal ekonomi politikası ve onun sonucu hortlayan yüksek enflasyon ile

ücretleri eritti ve işçi sınıfını mutlak anlamda yoksullaştırdı. Neyse ki, asgari ücreti kaldırma, SSK hastanelerini kapatma ve fon kurarak kıdem tazminatının iş güvencesi işlevini yoketme niyetini gerçekleştiremedi. Ama 12 Eylül'de Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu-TİSK'in Başkanı Halit Narin'in dediği gibi, darbeye eklemlenen Özal yönetiminde "işçilerin anası ağladı, patronlar güldü".

Bütün bu olumsuz gelişmelerde payı olan ve üst yönetimi sessiz kalan TÜRK-İŞ, gelinen nokta karşısında içten içe kaynamaya başladı. Tabandan gelen bas-kılar sonunda, Hükümet'e karşı tutum almak zorunda kaldı. 1986'da Balıkesir ve İzmir'de miting, Eskişehir'de yürüyüş yaptı. Ertesi yıl 6 Eylül Referandumunda "Evet" için, 29 Kasım genel seçimlerde ANAP'a karşı kampanya düzenledi. 1986-1988 arasında açık hava toplantıları yanında, geniş katılımlı çeşitli grevler de oldu. Bunlardan ikisi anmaya değer. İlki, bağımsız Otomobil-İş Sendikası'nın (şimdiki DİSK Birleşik Metal), 2650 işçinin katılımıyla, 1980 öncesi Maden-İş'in örgütlü olduğu NETAŞ'ta 18 Kasım 1986'da yemek boykotu ile başlattığı, aralıklarla yürüyüş, iş yavaşlatma vb. eylemlerle süren ve 18 Şubat 1987'de sonlanan grevidir. Öteki, SEKA işçilerinin toplu sözleşme görüşmelerinin olumlu sonuçlanmaması üzerine, işletmeye ait 8 fabrikada ve 3 alım satım işyerinde, sakal grevi, vizite, toplu yürüyüş biçiminde 16 Eylül 1988'de başlattığı ve 14 Ocak 1989'a kadar süren grevidir. Ama işçi eylemlerinde asıl patlama, TÜRK-İŞ üyesi 26 sendikanın oluşturduğu Koordinasyon Kurulu ile üç kamu işveren sendikası arasında yürütülen kamu toplu pazarlık görüşmelerinin tıkanması nedeniyle 1989 Mart başında oldu. 1989 yerel yönetim seçim sürecinin seyrinden ve seçim sonunda ANAP'ın üçüncü parti konumuna düşmesinden de cesaret alan işçiler, Mart-Nisan-Mayıs'ta **Bahar Eylemleri** ile ayağa kalktı. **Bahar Eylemleri**, kamuya ait Haliç, Camialtı ve Taş-kızak tersanelerinde, Tekel tütün, bira, likör, rakı fabrikaları ile TEK, Karayolları ve askeri dikimevi işyerlerinde başlayan eylemler, özel sektördeki işçilerin değişik taleplerle katılmasıyla daha da genişledi. Çok farklı eylem ve ifade yöntemlerinin sergilendiği, ülke geneline en geniş biçimde yayılan ve çoğu sendikal önderlik-ten bağımsız olarak işçilerin doğrudan gerçekleştirdiği bu dipten gelen dalgaya 600 bin kamu işçisinin katıldığı tahmin edilmektedir. İller ve bölgeler ölçeğinde sendikalar arasında *şubeler platformu* adıyla yeni birlik ve dayanışma formlarının yaygınlaşması bu sırada gerçekleşti. Bazı yerlerde işçiler, sorunlara duyarsız kalan ya da kendilerinden habersiz olarak sözleşme imzalayan sendikalara tepki içeren "uyarıcı" eylemler de ortaya koydular. **Bahar Eylemleri**, 12 Eylül'ün ücretlerde yaptığı yıkımı önemli ölçüde giderdi. 18 Mayıs 1989'da bağitlanan kamu işyerleri sözleşmesiyle işçi ücretlerine, "birinci yıl ilk altı ay yüzde 80+10 bin lira, ikinci altı ay yüzde 40+70 bin lira oranında" zam yapıldı. Bundan daha önemlisi, işçi sınıfının kendiliğinden, yepyeni yöntemlerle ve dayanışma içinde gerçekleştirdiği ve başarıyla sonuçlandığı **Bahar Eylemleri**, TÜRK-İŞ'teki kadim sendikal anlayışı ve kadro yapısını değişime soktu. Vaktiyle tabu sayılan ve lanetlenen sınıfsal kavram, söylem ve tutumlar TÜRK-İŞ'te de görünür hale gelmeye başladı.

Örneğin 3 Ocak 1991'de TÜRK-İŞ "işe gitmeme eylemi" adıyla ve geniş katılımlı bir günlük genel grev yaptı. Sınıf hareketi yerleşik yapıları ve düşünce kalıplarını zorluyordu.

Dönemin iki büyük işçi direnişi ve bir yaşamsal önemde olayı daha vardır:

Biri, bağımsız Çelik-İş Sendikası'nın 4 Mayıs'ta Karabük ve İskenderun Demir Çelik fabrikalarında uygulamak zorunda bırakıldığı 137 günlük 1989 grevidir. Toplu sözleşme görüşmeleri kamu işveren sendikasının da üye yapıldığı MESS tarafından çıkmaza sokulmuş, alınan grev kararı Özal Hükümetince 45 gün ertelenerek ayrıca uzatılmıştı. 24 bin işçinin katıldığı eylemin 126. günü 6 Eylül'de greve bu defa da mahkeme kararıyla tedbir konuldu. Ama sendika direnişi sürdüdü ve nihayet 11 gün sonra sonuca ulaştı. Kamuoyunun da baskısıyla Özal yönetimi sözleşmeyi 17 Eylül 1989'da imzalamak zorunda kaldı. Bu grevin önemi, uzun süre sonra diğer sendikaların dayanışma kampanyasıyla desteklenen bir grev olmasıdır.

İkinci işçi eylemi, Zonguldak Taş Kömürü Kurumu ve MTA'da çalışan işçilerin **Zonguldak-Mengen Yürüyüşü**'dür. Eylem, Genel Maden-İş üyesi 48 bin işçinin kamu işvereni ile yürüttüğü toplu sözleşme görüşmelerinin uzlaşmazlıkla bitmesi üzerine 30 Kasım 1990'da çıktığı grevin devamıdır. İşçilerin otobüslerle Ankara'ya gitmesine izin verilmeyince, 4 Ocak 1991'de Zonguldak'tan başlayan yürüyüş, işçi eş ve çocuklarının da katılımıyla yağmur ve çamurda 5 gün sürdü. Yürüyüş kolu 8 Ocak'ta Mengen'de durdurulduğunda sayı 100 bini aşmıştı. Direnişe Mengen'de devam eden işçiler, ücret talepleri konusunda Hükümeti Bahar Eylemleri ve Karabük-İskenderun grevlerinden sonra üçüncü kez dize getirdiler, ama taşeronlaşmayı engelleyemediler.

Üçüncü olay, Askeri Yargıtay'ın 16 Temmuz 1991'de verdiği DİSK'i aklama kararıdır. 12 Eylül askeri dikta rejiminin canına kastettiği DİSK ve üye sendikalar bu karar ile yeniden faaliyete geçtiler. Ardından TMK'da değişiklik yapan 26 Kasım 1991 tarih ve 3852 sayılı Kanun uyarınca, "istimlak edilen gayrimenkuller" dışındaki *elde kalan* malvarlıklarına kavuştular. 2821 ve 2822 sayılı yasaların dayattığı kısıt ve kayıtlar altında, 12 yıl aradan sonra zorlu bir üye kazanma sürecine girdiler. DİSK ilk açık hava toplantısını 26 Eylül 1992'de Kocaeli'de "Demokrasi Mitingi" olarak yaptı. Aslında bu mitingün, 1980'de başlayan ve darbe ile kesilen demokrasi mitingleri serisinin 12 yıl aradan sonra devamı niteliğinde sembolik bir anlamı da vardı. Eski sayısal gücüne henüz kavuşmamış olsa da, DİSK Topluluğu bugün aynı sınıf bilinci ve sorumluluğu ile yoluna devam etmektedir.

1991 sonrasında Türkiye işçi sınıfı sadece ücretler ve çalışma koşulları nedeniyle değil, daha çok kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, işlerin bölünerek taşeronlara devri, sendikasızlaştırma ve işten çıkarma gibi uygulamalara karşı çok sayıda kitlesel eylem gerçekleştirdi. İşçi sınıfı eylem tarihinde greve katılan işçi sayısı ve grevde geçen işgünü açısından 1990'lı yılların en yoğun dönem olduğu kabul edilir. 1990-1995 arasında greve katılan toplam işçi sayısı 600 bini aşmıştır. Bu

dönemde grevler dışında özelleştirme ve taşeron uygulamalarına karşı sendikaların yerel ve genel düzeyde kent halkıyla birlikte ortak duruş sergilediği gösteriler de oldu. Özellikle TÜRK-İŞ ve üye sendikalar bu dönemde hükümet politikalarını protesto amaçlı, geniş katımlı ve çok sayıda miting ve yürüyüş şeklinde eylemler ortaya koydu. Bu eylemlerin çoğu yasal izinle değil, kitle gücüyle kabul ettirilen fiili etkinliklerdi. Farklı geçmişlere ve ideolojik görüşlere sahip emek örgütleri arasında, *Demokrasi Platformu*, *Emek Platformu*, *Eşgüdüm Komitesi* gibi adlar altında, kimi vakıf, dernek ve odaların da yer aldığı esnek işbirliği formları denendi. Örneğin 1 Mayıs, 1992'de TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ tarafından kapalı salon toplantısıyla, 1994'ten sonra ise yine "Birlik, Dayanışma ve Mücadele Günü" olarak genellikle ortak ve demokratik kitle ve meslek örgütlerinin katılımıyla kutlandı.

Kamu çalışanlarının 1980 öncesinden kalan grevli sözleşmeli sendikal haklar savaşımı 1990'lı yıllarda yeniden gündeme girdi. Bu savaşım çeşitli birliktelikler halinde yoğun ve ısrarlı biçimde sürerken, adını dernek değil doğrudan sendika olarak koyan örgütler doğdu. Önce meslek bazında kamu emekçileri sendikaları oluştu. Bunlardan ilki 28 Mayıs 1990'da kurulan *Eğitim-İş Sendikası*'dır. Peşinden aynı yıl *Sağlık-Sen*, *Bem-Sen*, *Eğit-Sen*, *Tüm Bel-Sen*, 1992'de *Tüm Maliye-Sen* ve *Tüm Sosyal-Sen* kuruldu. Daha sonra *Eğitim-İş* ile *Eğit-Sen*, *Eğitim-Sen* olarak birleşti. Bu sendikalar 8 Aralık 1995'te *Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu-KESK*'in kuruluşunda buluştular. Daha önce 24 Haziran 1992'de *Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu-Türkiye Kamu-Sen* kurulmuştu. 9 Haziran 1995'te de *Memur Sendikaları Konfederasyonu-Memur-Sen* kuruldu. Üye sayısı bakımından dördüncü sıradaki *Birleşik Kamu İşgörenleri Sendikaları Konfederasyonu-Birleşik Kamu-İş* ile birlikte halen 11 konfederasyon daha vardır. İşçi sınıfının önemli bir kesimini oluşturan kamu emekçilerinin sendika kurma hakları 25 Haziran 2001'de çıkarılan 4688 sayılı *Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu* ile düzenlenmişti. Bu yasanın adı ve bazı maddeleri 4 Nisan 2012'de 6289 sayılı yasa ile değiştirildi; yeni adı *Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu* yapıldı, grev hakkı tanımsızın, *Kamu İşveren Heyeti* ile, *Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti* arasında yürütülen özel bir toplu sözleşme sistemi getirildi.

1- GÜNÜMÜZDE İŞÇİ SINIFI VE SORUNLARI

12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye işçi sınıfına siyasi, ekonomik, hukuki ve sendikal açıdan zorlu bir çalışma ve yaşam ortamı dayatmıştı. İşçilerin ve örgütlerinin değişime ayak uydurması ve onun gerektirdiği mücadele tarzını öğrenmeleri zaman ve emek aldı. 1990'lı yılların sonunda ancak toparlanıp kendilerine gelebildiler.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara geldiği 3 Kasım 2002'den bugüne de hayli değişen ülke ve dünya koşullarında yaşıyoruz. Ülkede rejim, bölgede yönetimler, dünyada dengeler alt üst oldu. Bilim ve teknolojiadaki ilerlemelerin iletişim, ulaşım, bilişim ve finans alanındaki getirileri, günlük yaşamla birlikte iş

yaşamını da radikal biçimde etkiledi, etkilemeye devam ediyor. Yeni nesil çalışma modelleri ortaya çıkıyor, yeni işçilik türleri doğuyor. Ama 21 yıldan beri siyasi iktidar aynı ve en azından bir dönem daha aynı kalacak. O nedenle işçi sınıfı açısından 2002 sonrası döneme ayrı bir başlık altında ve topluca bakmak uygun olur.

AKP öncesi tek parti ve koalisyon hükümetleri, kendi meşreplerine göre, işçi sınıfına karşı belli başlı şu dört olumsuz tutumdan birini öne çıkararak siyaset yaptılar:

-1960 öncesindeki hükümetler işçilere bazı bireysel hak ve yararlar sağladılar, ama sınıfın sendika, toplu sözleşme, grev gibi kolektif haklarını ya toptan ya kısmen yasakladılar.

-1960-1980 dönemi hükümetleri sendikaları kendi kontrollerinde tutmak için tepe kadroları siyaseten kendilerine bağlamaya ağırlık verdiler, bir ölçüde de başarılıydılar.

- 1983-1991 döneminde Turgut Özal, işçi sınıfına açıktan cephe aldı ve bunu en çok sözleşme görüşmelerini çıkmaza sokarak, grevleri erteleyerek ve ücretlileri mutlak anlamda yoksullaştırarak uyguladı.

- 1996-1997'de *Refah Partisi (RP)*, hak temelli çağdaş sosyal devlet siyaseti yerine, hayırseverlik ve lütuf kabilinden yaygın bir sosyal yardım ağını öne çıkardı.

AKP 21 yılı aşan kesintisiz iktidarı döneminde, işçi sınıfına karşı bu saydığım dört taktiğin dördünü de ustaca kullandı. Yerine, zamanına göre ve işine geldiği biçimde bireysel iyileştirmeler yaptı, ama kolektif hakları genişletmediği gibi mevcut yasal hakların kullanımını daha da gerilettiler; HAK-İŞ ve Memur-Sen'i ve TÜRK-İŞ içinde bazı sendika yönetimlerini sıkı biçimde kendi yörüngesinde tuttu; grevleri olur olmaz gerekçelerle ertelemek ve yasaklamak için her fırsatı kullandı, OHAL'i grevleri yasaklamak için ilan ettiğini dahi söyledi; ve önce Özal'ın Fak-Fuk Fonu'ndan, sonra da RP'nin belediyelerde geliştirip kısa iktidarı sırasında merkezi yönetime taşıdığı, İslami söylemle desteklenen "hayır hasenat" pratiğinden hareketle, tüm bakanlık, valilik ve kaymakamlıkları, belediyeleri, tarikat/cemaat derneklerini, sosyal yardım vakıflarını ve yandaş şirketleri parti kumandasında devreye soktuğu, devasa bir sosyal yardım ağı kurdu ve bunu "oy için tehdit" olarak kullandı.

AKP'nin emek karşıtı bu dört klasik yöntemi bir arada başarıyla uygulaması, onun iktidarda kalmasını sağlayan önemli faktörlerden biri oldu. Çünkü böylece bir yandan, "sendika-toplu sözleşme-grev" öcüsünü özel sektörden uzak tutarak, özellikle yandaş sermayeyi ihya etti; yandaş olmayanlara sık sık medyun-u şükran kalma borçlarını anımsattı; anımsamayanları ise nankörlükle suçlayıp "bertaraf olmakla" tehdit etti. Bir yandan da, izlediği ekonomi politikasıyla muktedirin himmetine muhtaç hale getirdiği *fakir fukarayı* keyfi, düzensiz, güvencesiz, kaydı kuydu bilinmeyen ianelerle avutup tepkisiz ve sessiz bir itaatkârlığa alıştırdı.

Ama AKP'nin bu politikası, zamanla ülke ekonomisini krizden krize sürüklediği

gibi, işçi sınıfını da sendikal haklar, maddi kazanımlar ve moral değerler açısından kayıplara uğrattı. 2002'den bu yana işçilerin neler kaybettiğini, DİSK-AR, Mayıs 2023'te yayınladığı bir araştırma ile ortaya koydu.⁽¹¹⁾ Orada sayılan kayıplardan başlıcalarını aşağıdaki alıntılar ile sunmak isterim:

Ücretler asgari ücrete doğru baskılandı

"AKP'li yıllarda asgari ücret hızla ortalama ücret haline geldi. AKP döneminde diğer emek gelirlerinin asgari ücret kadar artırılmaması sonucu ortalama ücretler ve asgari ücret arasındaki makas kapanmaya başladı. 2005 yılında asgari ücret ortalama ücretin yüzde 46'sı iken 2020'de yüzde 60'ına çıktı."

"AKP döneminde işçiler daha fazla çalışıp üretirken ücretleri geriledi. 2009'dan bu yana verimlilik 60 puan artarken reel birim ücret 8 puan azaldı. AKP hükümetleri döneminde işçiler daha çok çalışıp daha çok üretirken daha az ücret aldı."

...

"Ücretler asgari ücret düzeyine geriliyor. 2002 ve 2023 yılları arasında ortalama memur aylığı 20,2 kat, ortalama kamu işçisi ücreti 24,7 kat ve en düşük işçi emekli aylığı 29,2 kat arttı. Ortalama memur maaşı 38,8 kat, en düşük esnaf emekli aylığında 50 kat ve en düşük memur maaşında 57,9 kat artış yaşandı. Buna karşın net asgari ücretteki artış 61,9 kat olarak gerçekleşti. Böylece asgari ücret dışındaki emek gelirlerinin asgari ücrete oranı geriledi. 2002'de asgari ücret altında ücret alanların oranı yüzde 18,5 iken 2022'de bu oran yüzde 33,8'e yükseldi. Asgari ücretin yüzde 5 fazlası ve altı ücret alanlar 2002'de yüzde 27,8 iken 2022'de yüzde 37,5'e, asgari ücretin yüzde 10 fazlası ve altı ücret alanlar 2002'de yüzde 30,7 iken 2022'de yüzde 38,4'e yükseldi."⁽¹²⁾

Gelir dağılımındaki adaletsizlik arttı

AKP'nin 21 yıllık iktidar döneminde, emek ile sermaye arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği arttı. "2002'de GSYH içinde sermayenin payı yüzde 53,8 ve emeğin payı yüzde 28,3'tü. 2022 yıllık verilerine göre ise sermayenin GSYİH'den aldığı pay yüzde 54,5'e yükseldi, emeğin payı yüzde 26,5'e geriledi."

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde adaletsizlik daha da hızlandı. "Başkanlık sistemi sonrası bölüşüm ilişkileri hızla kötüleşti. Başkanlık rejimi öncesinde, 2018 2. çeyrekte Gayrisafi Katma Değer içinde emeğin payı yüzde 35,3 iken 2022 4. çeyrekte 10,1 puan gerileyerek 25,2 oldu.

Buna karşılık 2018 2. çeyrekte yüzde 48 olan sermayenin payı 2022 4. çeyrekte yaklaşık 9 puan yükselerek 56,7 oldu. Son 5 yılda makasın çok hızlı açılması bir bölüşüm şoku anlamına geliyor ve "timsah kapitalizmi" olarak adlandırılıyor." "Kadınlar daha fazla asgari ücretle çalışır hale geldi. 2006'da kadınların aylık ortalama ücret ve maaş geliri asgari ücretin 2 katıydı. 2020'de kadınların ortalama ücret ve maaşları asgari ücretin 1,5 katına geriledi."

Emek üstündeki vergi yükü ağırlaştı

"2000 yılında 2.500 TL olan ilk vergi dilimi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılıyordu 2023'te ilk vergi dilimi 182 bin 109 TL olarak uygulanmalıydı. Oysa 2023

yılında ilk vergi dilimi 70 bin TL olarak uygulandı.

İşçilerin üzerindeki bir başka vergi yükü tüketimden alınan **dolaylı vergilerdir**. Dolaylı vergiler 1990'da yüzde 48 ve 2000'de yüzde 59 iken 2022'de yüzde 64'e ulaştı. 1990'da yüzde 52 ve 2000'de yüzde 41 olan kazanç üzerinden alınan vergiler dolaysız vergiler ise yüzde 33'e geriledi. AKP döneminde çalışanlar bir yandan yüksek gelir vergileri öte yandan tüketim vergileri ile vergi yükü altında ezildi.”

Sendikalar etkisizleşti, Sendikalaşma oranı düştü

“21 yıllık AKP iktidarı sonunda gelinen tablo yüzde 14 civarında resmi sendikalaşma oranı, yüzde 12,4 fiili sendikalaşma oranı ve yüzde 8,1 civarında toplu sözleşme kapsamıdır. Özel sektörde toplu sözleşme kapsamı ise yüzde 4,7'dir. Özel sektörde işçilerin yüzde 95,3'ü sendikal korumadan yoksundur.

Sendikalaşmada toplumsal cinsiyet eşitsizliği sürüyor. Ocak 2022 itibarıyla kadınlar toplam işçilerin yüzde 32,9'u iken kadın sendika üyeleri toplam sendika üyelerinin yüzde 21,8'ini oluşturmaktadır. Toplam işçilerin yüzde 67,1'inin erkek olmasına karşılık toplam sendika üyelerinin yüzde 78,2'sini erkekler oluşturmaktadır.”

AKP'nin HAK-İŞ ile Memur-Sen başta olmak üzere bazı sendikaları yönlendirerek diğer emek örgütlerinden uzaklaştırması, kimi konularda 1989'dan itibaren ortak tutum alan sendikal dayanışma platformları geleneğini ortadan kaldırdı. Ayrıca, son söz Saray'da söylendiği ve oradan açıklandığı için, gerek Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nda işçileri temsilen bulunan, gerek Kamu Görevlileri Sendikaları Heyeti'ni oluşturan sendika temsilcilerinin, alınan kararlarda herhangi bir etkisi ve katkısı da kalmamıştır.

Sendika, toplu pazarlıkta etkili olabilecek tek kozunu kullanamaz oldu

AKP, 12 Eylül'den kalan 2821 ve 2822 sayılı Yasaları 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile değiştirdi. Ancak grev yasak ve tuzaklarını korudu. Kamu görevlileri için grev zaten hepten yasaktı, öyle sürüyor. Kaldı ki AKP yasaklı tuzaklı grevin kullanılmasını da fiilen engelledi. “AKP döneminde grev hakkı yok edildi: Greve katılan işçi sayısı 1963'ten bu yana en düşük düzeye indi. AKP hükümetleri grev ertelemelerinin (yasaklama) kapsamını genişletti. AKP döneminde 20 grev erteleme kararnamesi yayımlandı ve 195 bini aşkın işçinin grevi yasaklandı. Buna karşılık 21 yıllık AKP döneminde yalnızca 90 bin işçi greve çıkabildi.” “ÇSGB verilerine göre 2021 yılında greve katılan işçi sayısı sadece 519'dur. ... 12 Eylül sonrası, 1984'te bile bu sayı 561 idi.”

Emekliler ezildi

“Emekli aylıkları hızla asgari ücretin altına düşüyor. 2002'de net asgari ücret 184 TL iken en düşük işçi emekli aylığı 257 TL idi.” 2023 [Temmuz'da] en düşük işçi emekli aylığı 7.500 TL iken, asgari ücret 11.402 TL oldu.

...

“SGK Ocak 2023 istatistiklerine göre 8,3 milyon yaşlılık (emekli) aylığı alanlar ve yaklaşık 6 milyon hak sahipleriyle birlikte 14 milyona yakın emekli büyük bir

geçim sıkıntısı yaşıyor. Emeklilik sisteminin büyük sorunları yüzünden emeklilerin insanca bir yaşam sürmesi giderek zorlaşıyor.”

...

“AKP emeklilik yaşını ve prim gün sayısını artırdı. Emekliler arasında eşitsizlikler yarattı. Emekli aylığı güncelleme katsayısı, aylık bağlama oranları, aylıkların alt sınırı düşürüldü. Aylık artışları resmi enflasyon oranıyla sınırlandırıldı.

SSK'lilerin alt sınır aylığı 1999 öncesine yüzde 70 iken 5510 sayılı Yasa ile emekli aylıklarının sınırları yüzde 35-40 oranına geriledi.

2008'de sosyal güvenlik alanında yapılan düzenlemeler sonucu emekli aylıkları düştü ve bu durum emeklilerin iş aramasına ve/veya çalışan yoksul emekli olmasına sebep oldu. 2002'de asgari ücret 184 TL iken en düşük işçi emekli aylığı 257 TL idi. 2002'de en düşük emekli aylığı asgari ücretin yüzde 40 üzerindeyken, 2023 Nisan'da asgari ücretin yüzde 88'ine (asgari ücretin altına) geriledi.

4 milyon 81 bin emekli ya bir işte çalışmakta ya da iş aramaktadır. 2002'de yüzde 37 olan çalışan veya iş aramayan emekli oranı 2021'de yüzde 45'e yükseldi.”

İşsizlik en büyük sorun olarak kronikleşti

“AKP işsizliği önlemede başarısızdır. AKP öncesi dönemde ortalama yüzde 8 civarında seyreden dar tanımlı işsizlik oranı AKP'li yıllarda ortalama yüzde 11'e yükseldi. Öte yandan geniş tanımlı işsizlik de arttı.

2002 3. çeyrekte dar tanımlı işsizlik oranı yüzde 9,6 ve geniş tanımlı işsizlik oranı yüzde 15,3'tü. 2022'de ise dar tanımlı işsizlik oranı yüzde 10,2'ye ve geniş tanımlı işsizlik oranı yüzde 20,8'e yükseldi.

AKP döneminde kadın işsizliği çok daha vahim bir boyuta ulaştı. Özellikle başkanlık rejimi sonrası geniş tanımlı kadın işsizliği hızlı bir biçimde artış gösterdi.

2018'de dar tanımlı kadın işsizliği yüzde 13,7 ve geniş tanımlı kadın işsizliği yüzde 22,5'ti. 2022'de ise dar tanımlı kadın işsizliği 13,4 ve geniş tanımlı kadın işsizliği yüzde 28,4 oldu. Başkanlık rejimi ile dar ve geniş tanımlı kadın işsizliği arasındaki puan farkı 8,8'den 15'e yükselerek yaklaşık iki katına çıktı.”

İşsizlik sigortası fonu işverene aktıldı

“AKP döneminde İşsizlik Sigortası Fonu (İSF) adeta bir işveren destek fonuna dönüştü. 2002'de toplam 56,9 milyon TL olan İSF giderlerinin 46,8 milyon TL'si işçilere yapılan ödemelere ayrılmıştı. İSF kaynaklarının yüzde 82,2'si işsizlere ödenmişti. 2022'de ise 55,6 milyar TL giderin 12,3 milyar TL'si işsizlere ayrıldı. İşçilere yapılan ödemeler ise işsizlik sigortası fonu giderlerinin yalnızca yüzde 22,1'ini oluşturmuş, yüzde 76,1'i ise işverenlere aktarılmıştır. Bu durum İSF'nin kuruluş amacı ve sosyal devlet ilkesiyle çelişmektedir.”

İş kazaları katliama dönüştü

“2003 ve 2021 yılları arasında resmi verilere göre bildirim yapılan iş kazası sonucu ölen işçi sayısı toplam 23 bin 958 ve yıllık ortalama bin 261'dir. Dava ve müfettiş incelemesi sonucu kesinleşen iş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölüm sayısı ve sıklığı ise çok daha fazladır. 2006-2021 arası dönemde bildirim yapılan

iş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölüm sayısı 22 bin 305 iken iş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölüm geliri bağlanan vaka sayısı 42 bin 927'dir.”

2022 yılında SGK'na bildirim yapılan toplam 588.823 iş kazasında 1478 kişi ölmüştür. Busayı sadece sigortalıların kapsamaktadır. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi'nin derlediği verilere göre iş kazalarındaki ölüm sayıları yüzde 30-35 daha fazladır.

Kıdem tazminatı ve emekli ikramiyesi güvence olmaktan çıktı

“1978'de asgari ücretin 7,5 katı olan kıdem tazminatı tavanı, 1982'de asgari ücret ile bağının koparılmasının ardından hızla düşmeye başladı. 2002'de asgari ücretin 4,8 katı olan kıdem tazminatı tavan tutarı 2023 itibarıyla asgari ücretin 2 katına geriledi. AKP kıdem tazminatını da eritti.”

Kuşkusuz bu saydıklarımın her biri sınıfsal ve toplumsal açıdan ciddi sorunlardır. Bugün için enflasyona ayak uyduramayan gelirler nedeniyle en yakıcı sorun da hayat pahalılığı olarak yaşanmaktadır. Ancak, gerek işçi sınıfı gerek tüm toplum için, önümüzdeki dönemin en büyük tehdit ve tehlikesi kitlesel işsizliktir.

TÜİK 2023 Ekim ayı itibarıyla mevsim etkilerinden arındırılmış standart işsizliği yüzde 8,5, genç nüfustaki işsizliği yüzde 16,3 olarak vermektedir. Ama TÜİK'in, ülkedeki gerçek işsizliğin asıl göstergesi olan geniş tanımlı işsizlik oranı ise yüzde 21,3'tür. İktidarın ekonomik büyüme ile övündüğü bir dönemde bile bu oranlarda gösterilen işsizliğin, önümüzdeki dönemde sıçrama yapacağı açıktır.

İşsizlik sorununun bir nedeni, neoliberalizmi küresel ölçekte dayatan dev şirketlerin kâr oranlarını yükseltmek amacıyla başvurduğu ve sadece bize özgü olmayan, güvencesiz istihdama dayalı yeni tip çalışma modelleridir. Güvencesiz istihdam, çalışmaya gereksinim duyan kişiyi korumayan, çalışanın belli bir sendika kurumundan yararlanamayacağı, hakkını arayamayacağı bir istihdam biçimi olarak tanımlanır. Zaman, örgüt, ücret ve statü anlamında güvencesizlik içerir. İşin süresi belirsizdir; işin koşulları, zamanı ve yükü değişkendir; iş güvenliği ve işçi sağlığı önlemleri denetimsizdir; sendika ve toplu sözleşme hakkı fiilen sınırlıdır; ücret ve ödeme düzeni istikrarsızdır; iş güvencesi, sosyal güvenlik hakkı, işsizlik sigortası yetersizdir. 1980 sonrası yaygınlaşan bu istihdam biçimi, *esnek çalışma*, *hibrit çalışma*, *eve iş alma*, *rotasyonlu çalışma*, *paylaşımlı çalışma vb* adlar altında, alt biçimlere de ayrılarak her gün çeşitlenmektedir. *Part-time çalışma*, *çağrı üzerine çalışma*, *telaflı çalışma*, *özel istihdam bürolarının aracılık ettiği geçici iş (kiralık işçilik)*, *marjinal kısa ya da belirli süreli çalışma (mini jobs)* bunlardan birkaçıdır. Daha şimdiden 10'a yakın yeni nesil çalışma modelleri ortaya çıkmıştır. Pazarlama yöntemlerindeki değişiklikler de güvencesiz çalışma modellerine katkı yapmaktadır. Güvencesiz istihdam bizde de hızla mesafe almaktadır.

Ancak bu aşamada bizde işsizliğin güvencesiz istihdam dışında başlıca üç kaynağı daha ön plandadır. Sendika üyeliği nedeniyle işten çıkarma; düzensiz göçten beslenen kaçak işçilik; ve devletin izlediği rant dayalı, iş üretmeyen, katma

değer yaratmayan, sosyal yarar yerine aşırı kâr gözeten, plansız ve yatırımsız ekonomi- maliye politikası.

2024-2026 dönemine ait *Orta Vadeli Program'da(OVP)*, sonuna yaklaştığımız 2023 için yüzde 4,4 büyüme, yüzde 10,1 işsizlik tahmin ediliyor. 2024 yılı için ise büyümenin yüzde 4'e düşeceği, işsizliğin de yüzde 10,3 olacağı öngörülüyor. Demek ki OVP iyimserliği bile 2024'de büyümenin düşeceği, işsizliğin artacağı gerçeğini yadsımaya yetmemiş. Kaldı ki işletmeler yerel seçimler ertesinde kopacak ekonomik kasırgaya karşı daha şimdiden işlerini küçültmeye, konkordato kararı almaya, tesislerini yurt dışına taşımaya ve iflastan kurtulma çabasıyla işçilere yol vermeye başladılar bile.

II- GÖZLEM, DÜŞÜNCE VE ÖNERİLERİM

Konuşmamın ilk bölümünde, işçi sınıfının UNUTULAN bir sınıf olduğunu söylemiştim. Kendi sorunlarına ve yazgısına da, ülkenin gidişatına da ağırlığını koymadığını, suskun kaldığını belirtmiştim. Görünüm ve algının o yönde olduğunu öne sürmüştüm. Bu son bölümde, günümüz açısından vurgulanması gereken ana başlıklarda, Türkiye işçi sınıfı hareketinin geçmişine ilişkin gözlemlerimi ve geleceğe ilişkin düşüncelerimi paylaşacağım.

Bunu, işçi sınıfının 150 yıllık tarihi içinden örnekler ve kıyaslamalar eşliğinde yapmaya çalışacağım.

*

İşçi sınıfının SESSİZLİK ve UNUTULMUŞLUK görüntüsü ve yolaçtığı algı kimseyi yanıltmamalı.

Çünkü bu sessizlik ve unutulmuşluk hali, sürgit devam edemez, etmeyecektir. Düşüncem ve beklentim o ki, önümüzdeki dönemde Türkiye işçi sınıfı sahneye çıkacak ve bu gidişata ağırlığını koyacaktır.

Ben, işçi sınıfının tarihsel misyonuna inanan birisiyim. Ama bu düşüncemi ve beklentimi, sadece bu inancımın bir gereği olarak dile getiriyor değilim.

Bunu, işçi sınıfına yıllardır dayatılan ve Yerel seçimlerden sonra daha da ağırlaştırılacak olan çalışma ve yaşam koşullarını dikkate alarak söylüyorum.

Çünkü, İşçi sınıfımızın geçmişte ortaya koyduğu eylem pratiğine, kazandığı deneyime, bugün eriştiği güç ve donanımına güvenim tam.

Bu görüşümü, işçi sınıfı hareketinin 150 yıllık tarihinde oluşan ve öne çıkan bazı temel çizgileri vurgulayarak, beş ana başlık altında açmak isterim.

1. Her şeyden önce, Türkiye işçi sınıfının görünürlüğü, etkinliği, toplum gözündeki önemi ve ülke yazgısını belirleme açısından ağırlığı, yaklaşık 150 yıllık tarihinde zaten **hep inişli çıkışlı** olmuştur. Cevvaliyet de, durgunluk da geçici ve konjonktürelidir.

Türkiye'nin demokrasi ve özgürlüğe susadığı ve yaklaşır gibi olduğu dönemlerde, işçi sınıfı eylemlerinde bir canlanma, bir yeniden doğuş, bir yükseliş görülür. Öte yandan, demokrasinin işlemediği, hepten ortadan kalktığı, ufukta siyasi

bir umutverici seçenek görünmediği istibdat, savaş, otoriterizm ve dikta dönemlerinde bir geriye çekiliş, bir düşüş hali vardır.

Bu bağlamda yükselişi temsil eden birkaç örneği yeniden anımsayalım.

- Örneğin, 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanını izleyen ilk aylardaki grev patlaması;

- 1960-80 arasındaki sendikal hak ve özgürlüklerin coşkulu biçimde kullanılması ve siyasal karakterli kitlesel çıkışlar;

- ve 1987'de kıpırdayıp 1989'da doruğa çıkan **Bahar Eylemleri**.

İşte bu saydıklarım, işçi sınıfı hareketindeki yükselişin çarpıcı örnekleridir.

Arada alt seviyeden de olsa, belli bir canlanmaya işaret eden iki dönem daha vardır: İlki Kurtuluş'tan Kuruluş'a uzayan 1919-1924 aralığı; ikincisi de 1946-1950 dönemidir.

Bunlar dışında kalan uzun aralar, Türkiye işçi sınıfının devlet gücüyle bastırıldığı, susturulduğu, güdümlendiği, uyuşturulduğu ya da kendiliğinden düşük profil sergilediği, içten içe homurdansa da dışa karşı sessizliğe gömüldüğü yıllar olmuştur. Bu yıllar kazanımların özümsemişi, yeni atılımlar için gerekli deneyim ve enerjinin mayalandığı yıllardır.

ANCAK, konjonktüre göre iniş çıkışlı ilerleyen, uzun suskunluk aralarıyla geçen ve belli dönemlerde gözalcı patlamalar gösteren işçi sınıfı hareketi, yapısal olarak bir bütündür.

Görünümü farklı olan bu dalgalanmalar, özünde birbirinden kopuk değildir.

Eylemler keyfi, arızı ve gösterişten ibaret olmadığı gibi; suskunluk ve durgunluk da geçmişini inkar, reddi miras, pişmanlık ve teslimiyet sayılmamalıdır.

İşçi sınıfının belleği bütüncüdür, canlıdır. İrili ufaklı yaşananlar birbiriyle bağlantılıdır.

Bir başka deyişle, sınıf hareketi birikimli ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir sürekliliğe sahiptir.

Süreklilik hem örgütler, hem işçi sınıfı liderleri, hem de eylem biçimlerindeki evrim açısından geçerlidir.

Örneğin 1908'de kurulmuş olan *Osmanlı Mürettibin Cemiyeti*, defalarca kapatılıp açılmasına karşın, tam 5 kez isim değiştirerek, ama mücadele azmini sarsmadan ve hedefinden sapmadan, Basın-İş Sendikası olarak bugüne ulaştı. 2023 itibarıyla 115. Yılımı doldurdu.

TÜRK-İŞ ve **DİSK** üyesi olan, günümüzün büyük sendikalarının kökleri, en azından üç çeyrek asır geçmişe uzanmaktadır.

Aynı şekilde, Meşrutiyet'ten esinlenen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yetişen işçi liderleri 1970li yıllara kadar savaşımını sürdürmüşlerdir. Eğitim, metal, kimya, gıda ve tekstil işkollarında bunu görebiliyoruz.

Süreklilik sadece örgütler ve kişiler açısından değil, işyerleri açısından da geçerlidir. Örneğin Zonguldak, Ergani, Balya Karaaydın maden ocaklarındaki işçi belleği 150 yaşını çoktan devirmiştir.

Söylemleri, sloganları, anıları kuşaktan kuşağa aktarılan bir harekettir söz konusu olan.

III. İşçi sınıfı hareketine ilişkin üçüncü gözlemim de şudur.

Bireysel ve toplu iş ilişkileri kapsamındaki haklar, işçilere tepeden bir lütuf olarak verilmemiştir.

Türkiye işçi sınıfı tüm hak ve kazanımlarını, her aşamada kendi girişimi, kendi savaşı ve kendi gücüyle ve çoğu kez ağır bedeller ödeyerek elde etmiştir.

Bireysel haklar açısından, çok ender de olsa “cömert” davranıyormuş gibi yapan devlet, sendikal örgütlenme, grev ve toplu sözleşme hakları konusunda cimri ve ceberut bir tutum izlemiştir. Hele hele işçi sınıfının siyasi yaşamda kendi sınıf görüşüyle temsiline baştan beri hışımla yaklaşmıştır.

Çoğunlukla yasakçı, baskıcı, ezici; yeri ve zamanı uygun düştüğünde güdümlayici, vesayetçi olmuştur.

Ama hiçbir zaman özgürlükleri genişletici ve hak tanıyıcı bir tutumu *kendiliğinden* göstermemiştir.

Tam tersine, siyasi iktidarların baskın eğilimi, işçi sınıfı taleplerinin bastırılması ve kazanımlarının geri alınması yönünde olmuştur. Sendika, grev, toplu sözleşme, “1 Mayıs İşçi Bayramı”, örgütsel faaliyet hak ve özgürlükleri, gün olmuş tanınmış, gün gelmiş geri alınmıştır.

Kıdem tazminatı, ikramiye, iş güvencesi, işçi sağlığı ve iş güvenliği ve sosyal güvenlik hakları ilk fırsatta budanmış, her aşamada tehdit altında tutulmuştur..

Daha somut söylemek gerekirse, bu durum, 1867’de çıkarılan *Dilaver Paşa Nizamnamesi*’nden, *Mecelle*’den, *İttihat Terakki*’den, tek parti döneminden, 12 Mart ve 12 Eylül’den beri böyledir.

Ne 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu, ne de 1936’dan sonra çıkarılan İş Kanunu ve 1947’deki Sendika Kanunu devletin lütfudur.

1963’te çıkarılan ve devrim niteliği taşıyan **274-275** sayılı yasalar da devletin lütfu değildir.

Kamu emekçileri, 2001 ve 2012’de getirilen ve onlara sendika ve toplu pazarlık hakkı tanıyan, **4688** ve **6289** sayılı yasaları, kendi mücadeleleri sonucunda kazanmışlardır..

Bu yasal düzenlemelerin tümü, baskı ve yasağın artık işe yaramadığını, hatta ters tepeceğini görmenin ve gelişen sınıf hareketini dizginleme ve yönlendirme kaygısının **gecikmiş** ürünleridir.

Zaten hiçbir yasa da işçiler lehine yorumlanarak ve hakkıyla uygulanmış değildir. Devletin işçi sınıfına sendikal hakları tepeden ve kendiliğinden verdiği düşüncesi tam bir yanılısamadır; hatta kimi çevreler tarafından işçi sınıfını küçümseyen, onu itibarsızlaştıran, sermayeyi kollamak üzere kullanılan, kafa bulandırıcı, kötü niyetli bir argümandır.

Oysa, gerçek bunun tam tersidir.

Yukarıdan, yani devlet tarafından bağışlanan, devleti yönetenlerin kendilik-

lerinden, seve isteye verdikleri, kayda değer hiçbir **sınıfsal** kazanımı yoktur işçi sınıfının.

O nedenle, "**Hak verilmez, alınır**" sözü, en çok işçi sınıfı hareketine yakışır. Adeta onun tarihine, belleğine ve bilincine kazanmış bir simgedir.

Bir diğer önemli nokta da, İşçi sınıfı hareketinin birlikçi ve birleştirici olduğu gerçeğidir.

Türkiye işçi sınıfı da diğer ülke işçi sınıfları gibi kapitalist üretim ilişkilerinin ürünüdür.

Kapitalizm öncesinde insanların kolektif olarak yaptıkları iki şey önemliydi: **Savaş** ve **ibadet**. Kapitalizm bunlara **meta üretimini** ekledi.

Büyük sanayi devrimi, mal ve hizmet üretimini kolektifleştirdi, binlerce, onbinlerce çalışanı aynı işyerinde bir araya getirdi.

Özellikle günümüzde üretim, ulaşım, iletişim, tedarik ve finans sisteminde çığır açan teknolojik atılımlar sayesinde, tüm dünyada ve tüm sektörlerde birbirine entegre ve küresel ölçekte kolektif bir etkinlik oldu.

Üretimin böylesine kolektifleşmesi, işçilerin güncel çıkarlarını ve gelecekteki yazgılarını benzeştiren, ortaklaştıran ve onları bu aşamada hiç değilse ülkeler bazında sınıf halinde örgütleyen, güçlü etkilere sahiptir.

Kuşkusuz aynı etkilenme bizim işçi sınıfımız için de geçerlidir. Fakat, Türkiye işçi sınıfının oluşumu, bu temel etkiye ilaveten, Osmanlı imparatorluğunun demografik yapısından ve kendisine özgü sanayileşme sürecinden de etkilenmiştir.

İmparatorluk nüfusu, etnik ve dinsel bakımdan çeşitli "*milletlerden*" oluşmaktaydı. Bu çeşitlilik kuşkusuz işçiler açısından da söz konusuydu.

Çoğu işyerlerinde Ermeni, Rum ve Yahudi işçiler, Müslüman ve Türk işçilerle yan yana çalışıyordu.

Ereğli-Zonguldak kömür ocaklarında sadece yöre köylüleri değil, Doğu Anadolu'dan getirilen Kürt işçiler de vardı.

İlk işçi derneklerinin kuruluşuna ve eylemlerin önemli bir kısmına öncülük edenlerin çoğu Rum, Ermeni ve Yahudi işçilerdi.

Ayrıca, Osmanlı sanayileşmesi **yarı sömürgeleşme** süreciyle paralel ilerledi. Ana sektörlerdeki girişimlerin hemen hepsi imtiyazlı yabancı şirketlere aitti.

Başta İzmir, İskenderiye, Beyrut, Selanik ve tabii İstanbul gibi kentlerde, yüzyıllar öncesinden gelen *Levantenler* vardı.

Ekonomide ise 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz, Fransız, Alman sermayesinin hakimiyeti gerçekleşti. Demiryolları, su, gaz, tütün, madencilik, bankacılık, sigortacılık alanına hükmeden yabancı şirketler, mühendisleri, teknisyenleri, ustaları ve kimi zaman işçileri, kendi ülkelerinden, Avrupa'dan getiriyordu....

Bütün bunlar Türkiye işçi sınıfının ilk kuşağına kozmopolit bir karakter kazandırdı. Bir yandan da onu yerliden çok, yabancı sermaye ile karşı karşıya getirdi.

İlk bakışta bu kozmopolit tablonun, işçilerin birlik ve dayanışması açısından

dezavantaj oluşturacağı akla gelebilir.

Oysa, daha emekleme çağından itibaren Türkiye işçi sınıfı, gerek örgütlenme, gerek hak arama noktasında, sermaye karşısında birlik içinde davranmıştır.

Özellikle büyük işçi direnişlerinde etnik köken, dil, dinsel inanç, ideolojik-politik tercih, cinsiyet farkı, bölgesel çeşitlilik, bölünmeye yol açmamıştır.

İşçiler, farklı siyasi partilere, farklı din ve mezheplere mensup olsalar da, sendikalarda bir araya gelmişlerdir.

Rakip sendikalara üye olan işçiler, en görkemli direnişlere kendiliklerinden, katılmışlardır. Hem de üye oldukları sendikal merkezlerin telkin ve buyruklarına inat, birlik ve dayanışmalarını bizzat sergilemişlerdir.

1908 grevleri, 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi, 1 Mayıs Mitingleri ve 1989 Bahar Eylemleri, sınıf kardeşliğinin en çarpıcı örnekleridir.

Son 40 yıldan beri, dünyada ve bizde, **sınıf-dışı kimlik** sorunları da toplumun ilgi alanına girmiştir. Etnik, dinsel ve cinsel ayrımcılığa; red ve inkara; tek tipleştirme ve ötekileştirmeye karşı, haklı bir toplumsal duyarlılık gelişmiştir.

Öte yandan siyaset düzeyinde bu duyarlılıkların, egemenlerce istismar edildiğini de biliyoruz. Ülkenin ve halk sınıflarının diğer gerçek sorunlarını pedelemek için, “Böl ve yönet”, “ayırıştır ve çatıştır” anlayışına dayalı bir “sah-te kimlik siyaseti”nin ısrarla yürütüldüğüne tanığız. Dinci ve şoven milliyetçi hamaset ekseninde toplumun kutuplaştırıldığı ve her bölüntünün siyaseten konsolide edildiği bir dönemin içindeyiz. Ve bunun acı sonuçlarını hep birlikte yaşıyoruz.

Ama dikkat edersek, bu ayrışma ve kutuplaşmanın, işçi sınıfının ekonomik hak taleplerine, sendika tercihlerine ve işyeri kaynaklı sorunlara yönelik eylemlerine bulaşmadığını görüyoruz.

İşçiler, dün olduğu gibi bugün de, her şeye rağmen, ekonomik mücadele düzeyinde birlik ve dayanışmalarını büyük ölçüde koruyorlar.

İşçi sınıfı hareketinde, din, dil, etnisite, cinsiyet, kuşak, siyasi parti ve bölge farkından beslenen bir bölünme ve çatışma yaşanmıyor.

Çünkü, maruz kaldıkları sorunların, bu sorunlara bulunacak çözümlerin ve sınıf olarak yazgılarının, ortak olduğunun bilincindedir.

“**Birleşe birleşe kazanacağız**” belgisi, işçi sınıfı hareketinin gerçek duygularını yansıtmaktadır.

İşçi sınıfı hareketine ilişkin vurgulamak istediğim son ve güncel bir nokta da şudur:

İşçi sınıfı nicel ve nitel açıdan toplumun artık en güçlü kesimidir.

Türkiye işçi sınıfının oluşumu görece geç başlamış, sayısal olarak büyümesi de yavaş olmuştur.

Gerçi, top dökümhanelerinde, maden ocaklarında, cami, medrese, yol, köprü, su kanalı, kale inşaatlarında, kadirge yapımında, kimi kez zorunlu biçimde ama

ücretle çalıştırılan kişiler, Osmanlı'da 15. yüzyıldan beri gözlemlenmiştir.

Ücretli istihdamı da 19. yüzyıl başında artmıştır.

Çukurova'da "tutma" denilen tarım işçileri dışında, ağırlıklı olarak maden ocaklarında, devletin ordu gereksinimlerini karşılamak üzere kurduğu atölyelerde ve küçük iplik, halı, çuha, pamuklu ve kaba yünlü dokuma imalathanelerinde işçiler vardı.

Ama madenlerde çalışanların çoğunluğu çevre köylerden gelen ve köyden kopmamış geçici işçilerdi. Diğer işyerlerinde ise sadece işçi tanımına giren kim-seler değil, köleler, askerler, mahkumlar da çalıştırılmaktaydı.

Bu kişiler için işçi sözcüğü bile değil, *amele*, *müstahdem*, *rençber*, *ırgat* ve *ecir* gibi sözcükler kullanılırdı.

Bu örnekler, Türkiye işçi sınıfının bugünkü varlığı açısından kalıcı bir iz bırakmış değildir.

Asıl sanayileşme ve modern anlamda **işçileşme**, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve yabancı sermaye öncülüğünde, yani yarı sömürgeleşme süreciyle başladı.

Toptan ya da kısmen yabancı sermayeye ve imtiyaz sahiplerine ait demiryolları, tütün fabrikaları, tramvay işletmeleri, Şirketi Hayriye vapurları, tersaneler, rıhtım ve antrepolar, modern işçi sınıfımızın doğduğu işyerlerinin başında gelir.

* 1870-1908 döneminde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ne kadar işçi olduğunu tam bilmiyoruz.

Ancak, işçi sınıfının nicel gelişimine ışık tutmak adına bazı sayısal verileri aktarmak isterim.

1894'te kurulan ve ilk işçi örgütü olarak kabul edilen *Osmanlı Amele Cemiyeti* zamanında, nüfusun sadece **yüzde 1,24'ü** işçilerden oluşuyordu.

20. yüzyıl başında, tüm Osmanlı coğrafyasında **209 bin sanayi işçisinin** bulunduğu; 1910 yılında ise küçük işletmeler dahil tüm işçi sayısının **409 bine** ulaştığı hesaplanmıştır. ⁽⁴⁾

1921'de yapılan ve işgal atındaki İstanbul, Bursa, İzmir, Aydın gibi kentlerimizi kapsamayan Sanayi Sayımına göre, Anadolu'da **76 bin 216 işçi** bulunuyordu. İşyeri başına düşen işçi sayısı sadece **2** idi.

1927 Sanayi Sayımı ise işyeri sayısını **65 bin**, işçi sayısını **257 bin** olarak vermektedir. 10'dan fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı tüm ülkede 2000, 100'den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı ise, sadece 150 dolayındadır. 1-9 işçi çalıştıran işyerleri tüm işyerlerinin yüzde **97,1** ini oluşturur.

Görüldüğü gibi ekonomiye küçük ölçekli işyerleri egemendir.

Mülkiye hocalarımız Bulutay-Tezel-Yıldırım'ın yaptığı "1927-1948 Türkiye Milli Geliri" araştırmasına göre, 1923'de istihdamın yüzde 89,6'sı tarımda, buna karşılık sadece yüzde 4,6'sı sanayide, yüzde 5,5'i de hizmetler sektöründedir.

Bu veriler de, Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin tam bir tarım ülkesi olduğunu gösterir.

1933'te devlet eliyle başlatılan Planlı sanayileşme döneminin sonunda, yani 1938'de, 10'dan fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 4.456'ya, buralarda çalışan işçilerin sayısı ise 200 bine yükselmiştir.

Gelir getirici bir işte çalışanların dökümünü veren nüfus sayımlarına göre, ücretli çalışanların, yani geniş anlamda işçi sınıfının, sayısal büyüklüğü 1950'de 1,3 milyona ulaşmışken, 1970'te 4,2 milyon, 2000'de 10 milyon 500 bin ve geçtiğimiz Kasım ayında açıklanan TÜİK verilerine göre 2023 yılı Eylül ayı itibariyle 22 milyon 638 bin olmuştur.

Bu sayı, toplam istihdamın yüzde 70,65'ini oluşturmaktadır. Toplam istihdam içinde işverenlerin oranı yüzde 4,64, kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 16,14, aile yanında ücretsiz çalışanların oranı ise yüzde 8,58 dir.

Görüldüğü gibi Türkiye toplumu esas itibariyle bir işçi toplumu haline gelmiştir. Çalışan işçi sayısı bakımından işyeri büyüklüklerine, yani yoğunlaşma düzeyine baktığımızda, ekonomiyeye, en çok 250 işçi çalıştıran KOBİ'lerin egemen olduğunu görüyoruz.

Ama, 2021 yılı itibariyle 250'den fazla işçinin çalıştığı işletme sayısı 5 bini aşmıştır. Bunların da yaklaşık 360'ı 1000 kişiden fazla işçinin çalıştığı dev işletmelerdir.

Demek ki, 100 yıllık Cumhuriyet döneminde, işçi sayısı yaklaşık 200 binden 23 milyona ulaşmış, yani kabaca 115 katına çıkmıştır. İşyerlerindeki yoğunlaşma düzeyi de ciddi oranda yükselmiştir...

1970 nüfus sayımına göre toplam 4,2 milyon olan ücretlilerin sadece yüzde 17'si orta (yani orta okul ve lise dengi), yüzde 5'i yüksek öğrenim görmüşken, okuma yazma bilmeyenlerin, hiç okula gitmemiş olanların ve ilkokulu bitirenlerin toplam oranı yüzde 78 idi. Oysa yüksek öğrenimli işçilerin sayısı 2020'de 8 milyon 400 bin, 2021'de 9 milyon 143 bin, 2022'de 9 milyon 571 bin olmuştur.

Kıscası, günümüzde işçi sınıfı sayıca büyüdü, çeşitlendi. Gelir getirici işte çalışan nüfus içindeki oranı yükseldi, eğitim düzeyi gelişti, çok sayıda işçinin çalıştığı büyük işletmelerin sayısı arttı.

Bunlara ek olarak, işçi sınıfının total gücünü artıran, iki yeni gelişme daha gerçekleşti.

Bunlardan birincisi, modern işçi sınıfını karakterize eden **mülksüzleşme** ve **özgürleşme** sürecinin ilerlemiş olmasıdır.

İkincisi de, vaktiyle işçi sınıfını bölen İşçi - Memur ayırımının eski keskinliğini yitirmesidir.

Eskiden sadece, bedensel çalışması fikri çalışmasına ağır basan, daha çok kol gücüyle çalışan ücretli emekçiye, işçi denirdi. Örneğin 1936'da çıkan 3008 sayılı ilk İş Kanunu'na göre "bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan" kişi işçi sayılmıştı.

2003'te çıkan 4857 sayılı son İş Yasası ise, işçiyi, "Bir iş sözleşmesine dayana-

rak çalışan gerçek kişi” olarak genişçe tanımlar (1967 tarihli 931 sayılı İş Kanunu da böyle tanımlamıştı).

Artık sadece kol emekçilerinden ibaret değildir işçi sınıfı.

İşverene ücret ve maaş karşılığı kafa ve/veya beyin gücünü satan, üretim araçlarının mülkiyetine ve yönetim yetkisine sahip olmayan, yani mülksüz ve iş akdi yapmakta özgür olan tüm emekçiler, geniş tanımlı işçi sınıfının üyesidir.

Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde memur ve sözleşmeli personel unvanı ile çalışan kamu görevlileri, başlangıçtan beri işçi sınıfının dışında tutulmuştur. Onlara yerine ve zamanına göre ayrıcalıklar tanınmış, yerine göre de sendikal hakları yadsınmıştır. *Memur-işçi ayırımı*, zararı hep çalışanlara dokunan kadim bir sorun olagelmıştır.

Ancak günümüzde, kamu emekçilerini statülerine göre memur diye işçi sınıfından ayırmak, artık geçerliliğini yitirmiştir.

Özlük ve emeklilik, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hakları açısından ayrı yasal düzenlemelere tabi tutulmuş olsalar da, birincil ve ikincil düzeyde kamu yetkisi kullanmayan kamu emekçileri, gerçekte mülksüz ücretlilerdir. Ve bu bağlamda büyük işçi sınıfının bileşenleridir.

Kol ve kafa emekçileri arasındaki farklar, sadece gelir dağılımı, vergi yükümlülüğü, izlenen kriz siyaseti ve maruz kaldıkları enflasyon ve hayat pahalılığı bakımından azalmamıştır. İş bulma ve çalışma ilişkileri, ücretler, sosyal çevre ve yaşam koşulları, eğitim düzeyleri, iş güvencesi, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik hakları bakımından da, bu farklar silinmektedir.

Dahası, iş araç ve gereçlerindeki ve bilişim teknolojisindeki yenilikler, çalışmanın bizatihi kendisini, benzeştirmektedir.

Neoliberal ekonomik ve sosyal uygulamaların, mutlak anlamda yoksullaştırıcı etkisi yanında, siyasi iktidarın yüksek öğrenimli meslek gruplarına yönelik saldırısı da önemlidir. Bu saldırılara maruz kalan akademisyen, doktor, hukukçu, mimar, mühendis gibi kafa emekçileri, işçi sınıfı ile dayanışma içine girmeye başlamıştır. Bu durum, işçilik bilincinin ortaklaşmasını da beraberinde getirmektedir.

Kol ve kafa emeğinin toplumsal üretim sürecinde ve emek ile sermaye arasındaki temel üretim ilişkileri zemininde buluşması demek, büyük işçi sınıfının bilgi, beceri ve uzmanlık bakımından da toplumun en gelişkin, en donanımlı sınıfı haline yükselmesi demektir.

İşte bütün bu saydıklarımı, mevcut mutlak yoksullaşma, giderek artan otoriterleşme, dikiş tutmayan ekonomi programları, artık gözlerinde en ufak ışıltı, söylemlerinde zerrece inandırıcılık kalmayan siyasilerin çürük sakıza dönen vaadleri, paranın cazibesıyla şirazesinden çıkmış olan ahlaki çöküntü, ve görünen köyün kılavuz istememesi gibi kaçınılmaz biçimde yaklaşan kitlesel işsizlik ile bir arada düşündüğümde, Türkiye işçi sınıfının önümüzdeki dönemde gidüşata ağırlığını koyması gerektiğine ve koyacağına inanıyorum.

Çünkü, bu gidişe ondan başka dur diyecek, özgürlük, demokrasi ve barışa kapı açacak, Türkiye'yi kendine getirecek, herkesi akla ve adalete davet edecek **başka bir güç yoktur.**

Onun tarihsel deneyimi, mücadele pratiği, "**Hak verilmez alınır**" bilinci, en zor sınavlardan geçmiş birleştirici ve dayanışmacı geleneği, bilgi ve beceriyle donanmış sayısal gücü, sahneye çıkmasına da, tarihsel misyonunu sergilemesine de yeter.

*

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim

Dipnotlar

(1) 1872-1922 dönemi grevlerine ilişkin toplu bilgi ve daha önceki araştırmalar için bakınız: **Kadir Yıldırım**, "Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)", Doktora tezi, 2011- İstanbul).

(2) Buradaki Birlik Komisyonu, TİÇSF'na yakın Türkiye İşçiler Derneği'nin birleşme çağrısı üzerine 21 Temmuz 1922'de toplanan İşçi Teşkilatları Tevhid Konferansı'nda kurulan ortak karar komisyonudur. İşçi örgütlerini birleştirme amacıyla toplanan bu konferans, Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi)'nin Türkiye Sosyalist Fırkası ve onun yönlendirdiği işçi cemiyetlerinin provokasyonları sonucu başarısız olmuştur.

(3) **A. Gündüz Ökçün**, TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ 1923-İZMİR Haberler-Belgeler-Yorumlar A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 262, Ankara-1968.

(4) Lütfü Erişçi o tarihlerde Türkiye'de bulunan bazı işçi örgütlerinin adını vermektedir. **İstanbul'da:** Haliç Şirketi Amelesi, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Madenkömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Biladiselase İnşaat Tarık Irgat ve Rençber Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettepler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, **İzmirde:** Aydın Demiryolları İşçiler ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçiler Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım İthalat ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti, **Edirne'de:** Türkiye İşçiler Birliği, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, **Adana'da:** Amele Teali Cemiyeti, **Konya'da:** İşçiler Derneği, **Bursa'da:** Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti, **Eskişehir'de:** Anadolu Bağdat

Şimendiferciler Cemiyeti.(Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi- Özet- Sy.: 121-122, Kutulmuş Basımevi 1951)

(5) Memurlar için, başlıca 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanunu ile 1927 tarihli ve 1108 sayılı Maaş Kanunu, onları değiştirerek güncelleyen 3656 ve 3659 sayılı kanunlar uygulanmaktaydı. Bu yasalar memurlara, 25 yılda emeklilik, 30 gün yıllık izin, günde 6-8 saat çalışma, aile bireyleri dahil ücretsiz sağlık hizmeti, 3 yılda bir ücret artışı sağlayan terfi, son 10 yılda aldığı ortalama aylık maaşının yarısı üzerinden 1 yıllık maaş tutarında emekli ikramiyesi gibi ayrıcalıklar tanımaktaydı. Ama grev ve sendika yasaktı.

(6) Temmuz 2023 istatistiklerine göre "sendika başına ortalama üye sayısı" 10 bin 764'tür.

(7) TÜRK-İŞ'in doğrudan kendisinin organize ettiği ilk açık hava toplantısı, kuruluşundan tam 10 yıl sonra, 22 Aralık 1962'de Ankara'da yaptığı Komünizmi Tel'in Mitingi'dir. Aynı gün aynı içerikle İzmir'de Cumhuriyet Meydanı'na, Adana'da Atatürk Anıtı'na, İstanbul'da Taksim Anıtı'na yürüyüşler yapılmıştır. TÜRK-İŞ'in 3 Ekim 1965 Konya mitingi ile 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi'ni "lanetlemek, anarşiye meydan vermemek ve "kızillara karşı durmak" için 11 Temmuz 1970 İzmir eylemi de bu kapsamdadır.

(8) 13 Şubat 1961 tarihinde kurulan TİP'in tümü sendikacı olan 12 kurucusu şunlardı: Kemal Türkler

(Türkiye Maden-İş Sendikası Genel Başkanı), Avni Erakalın (İİSB Genel Başkanı), Şaban Yıldız (İİSB Genel Sekreteri), İbrahim Güzelce (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri), Ahmet Muşlu (Türkiye Çikolata Sanayi İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Rıza Kuas (Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu (Türkiye Otel ve Gıda İşçileri Sendikası- Genel Sekreteri), Hüseyin Uslubaş (İstanbul Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı), Saffet Göksüzoğlu (İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Başkanı), Salih Özkarabay (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı), İbrahim Denizcier (Müskirat Federasyonu Başkanı) ve Adnan Arkın (İİSB İcra Kurulu Muhasip Üyesi).

(9) Üzeyir Avni Kuran (1891-1968), işe Zeytinburnu Mermi Fabrikası'nda, sendikacılığa Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nde başlamış; 1. Dünya Savaşı sırasında staj için Almanya'ya gönderilmiş; 1920'de Şark Şimendiferleri Müstahdemin Cemiyeti, 1924'te Amele Teali Cemiyeti, 1926'da Tramvay İşçileri Cemiyeti, 1947'de Yusuf Sıdal ile birlikte Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası, 1948'de Zühtü Tetey, Şaban Yıldız, Zehra Kosova ile birlikte İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, 1950'de Orhan Arsal ve İbrahim Güzelce ile birlikte De-

mokrat İşçi Partisi kurucusu ve yöneticisi olmuş, sendikal yaşamını DİSK Maden-İř Sendikası'nda noktalamıştır. (DİSK TARİHİ Kuruluş . Direniş . Varoluř 1. Cilt 1967-1975); ve Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler **Ahmet Makal, Aziz Çelik, Mahmut Hakan Koçak**, İmge Kitapevi, 2016).

(10) Doç. Dr. Aziz Çelik, DİSK'in Kuruluş ve Varoluř Yılları (1966-1970), Çalışma ve Toplum, 2018/2.

(11) DİSK-AR. AKP DÖNEMİNDE ve BAŞKANLIK REJİMİNDE İŞÇİLER NELER KAYBETTİ? (2002-2023), 8 Mayıs 2023.

(12) DİSK-AR ASGARI ÜCRET ARAŐTIRMASI 2024 - Aralık 2024.

(13) Prof. Dr. Şehmus Güzel, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler. Murat Belge (Genel Yönetmen). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 803-829, 1985; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, sy:287.